
nummer 14
najaar 2017

MOENSIANA

een uitgave van

stichting
petronella
moens *de Vriendin van 't Vaderland*

INHOUD

Van de Redactie	3
Petronella Moens in almanakken	4
Petronella Moens en de Nederlandsche Muzen-Almanak (1821-1841)	6
Petronella Moens en de Belgische Muzen-Almanak (1826-1830)	17
Proza en poëzie voor kinderen en dienstboden	29
Moens in Drenthe	36
Varia	43
Lieke van Deinsen	43
Petronella Moens en haar ‘fashioning the political self’	43
Moens en de koophandel	43
Bibliografische gegevens tegen het vergeten	43
Moens gezongen	43
Prachtig klein, (onbekend ?) boekje van Petronella Moens	44
1001 vrouwen	45
Perkament en Moens	45
Las Petronella Moens Mary Wollstonecraft?	45
DBNL	45

Colofon

Nieuwsbrief *Moensiana* is een uitgave van de *Stichting Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland*.

De Stichting is opgericht op 1 februari 2000 te Nijmegen bij notariële akte, verleend door notaris Mr. J.J.M. ten Berge.

De stichting heeft ten doel a. de bewaring, bestudering en verbreding van het literaire, culturele en sociaal-maatschappelijke gedachtegoed van Petronella Moens, geboren te Kubaard in 1762, overleden te Utrecht 1843; b. het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn. De stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door het (doen) houden van lezingen, het (doen) verschijnen van publicaties en het (doen) oprichten en in stand houden van een gedenkteken van Petronella Moens. Het financieel ondersteunen van bovengenoemde activiteiten door het verlenen van subsidies en financiële bijdragen.

Bestuur: Prof. Dr. Jan J.V.M. de Vet (voorzitter), Dr. P.S.I. Altena (secretaris), Dr. Ans J. Veltman-van den Bos (penningmeester)

Redactie: Peter Altena, Ans J. Veltman-van den Bos

Vormgeving: Weiko Piebes

VAN DE REDACTIE

Petronella Moens en de almanakken van haar tijd

Ook dit jaar is het ons gelukt onderzoekers te vinden die hun licht willen laten schijnen over een thema van de *Moensiana*. Deze keer is dat ‘Petronella Moens in de almanakken van haar tijd’.

Uit de bijdrage van Henk Eijssens, die in 2016 promoveerde op een proefschrift over de literaire almanak¹, blijkt hoe belangrijk de jaarlijkse almanakken waren als platform voor publicatie van poëzie en proza van Petronella Moens en tijdgenoten. Hij belicht het werk van Petronella Moens in de *Nederlandsche Muzen-almanak*.

Peter Altena, redactielid van de *Moensiana*, onderzocht bijdragen van Moens aan de *Belgische Almanak*.

Jean-Philippe van der Zwaluw bestudeerde de *Almanak voor de Jeugd en Almanak voor Dienstboden*. Hij is de biograaf van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort², een goede vriendin van Petronella Moens.

Marinus van Hattum, Bilderdijksdeskundige onder meer betrokken bij *Het Bilderdijk-Museum*, neemt de lezers mee naar Drenthe, waar Petronella Moens contacten had en haar poëzie leverde voor de *Drentsche Volksalmanak*.

In de rubriek Varia vindt u berichten over recent onderzoek en publicaties over Petronella Moens en haar tijdgenoten.

Redactie:

Peter Altena

Ans J. Veltman-van den Bos

e-mailadres: a.veltman-vandenbos@planet.nl

www.petronella-moens.nl

¹ Henk Eijssens, *De literaire almanak als standmeter van de Nederlandse poëzie. Gedemonstreerd aan de Nederlandsche Muzen-Almanak (1819-1840)*. 2016

² J.P. van der Zwaluw, *De kroon van Gouda – veelzijdig voorloopster van de vrouwenbeweging Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*. 2016

PETRONELLA MOENS IN ALMANAKKEN

Ans J. Veltman-van den Bos

De gedrukte werken van Petronella Moens, die tussen 1785 (haar debuut en bekroning met een gouden prijspenning) en haar overlijden in 1843 († 4 januari 1843) werden gepubliceerd, omvatten politieke pamfletten, tijdschriftartikelen (o.a. een eigen tijdschrift!), poëzie en proza, boekjes voor kinderen, toneelstukken, romans voor jeugdigen en volwassenen. Naast dit alles leverde zij jaarlijks bijdragen aan almanakken.

In mijn biografie van Petronella Moens¹ nam ik in de lijst van gedrukte werken de volgende almanakken op waarvan de bijdragen mij uit autopsie bekend waren:

Almanak aan bevalligheid en deugd gewijd, 1823.

Almanak voor Blijgeestigen, 1828, 1829.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen, 1831, 1833-1835, 1842.

Almanak voor de jeugd, 1820, 1828.

Almanak voor liefde, deugd en vriendschap, 1815.

Almanak voor het schoone en goede, 1822, 1824, 1826, 1830, 1834, 1835, 1840.

Almanak voor vernuft en smaak, 1791, 1801, 1808, 1816, 1817, 1822.

Almanak voor het verstand en hart, 1799, 1801, 1802, 1804-1809, 1811, 1812, 1814, 1817-1820, 1822-1828.

Almanak voor vrouwen door vrouwen, 1801, 1816, 1822, 1823.

Belgische Muzen-Almanak, 1827-1829.

Drentsche Volksalmanak, 1837, 1839, 1840, 1842, 1843.

Nederlandsche Muzen-almanak, 1821, 1823, 1824, 1826-1839, 1841.

Vaderlandsche Muzen-Almanak, 1792.

Nederlandsche Volks-Almanak, 1835.

Zeeuwsche Volks-Almanak, 1836, 1837, 1839, 1841, 1842.

Aan deze lijst voegt Henk Eijssens nog enkele almanakken toe, waaruit blijkt dat onderzoekswerk altijd doorgaat en resultaten met de kennis van nu moeten worden aangevuld:

Almanak aan Luim en Ernst gewijd, 1831.

Calliope, 1838.

Jaarboekje aan Bevalligheid, Deugd en Kunst gewijd, 1824, 1825, 1826.

Miniatuur-Almanak, 1837, 1840, 1841, 1842.

¹ Ans J. Veltman-van den Bos, Petronella Moens (1762-1843) De Vriendin van 't Vaderland, Nijmegen 2000

DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren)

Een andere aanvulling is een 'romance', genoemd in DBNL.

In DBNL vinden we de integrale tekst van 'Willem en Emma' een romance van Petronella Moens uit de *Nederlandsche volks-almanak* van 1827. De tekst is opgenomen op pag. 138 van de bundel *De duinen gillen mee*, onder redactie van Willem van den Berg en Hanna Stouten uit 1997.

Ook van de *Belgische Muzen-Almanak* zijn teksten opgenomen in DBNL.

1826 Een 'Egodocument' uit 1821 onder de titel *Herinnering*.

1827 *De Onsterfelijkheid*.

1829 *Jacoba van Beijeren en Frank van Borselen*.

Marinus van Hattum heeft gedeelten uit de *Drentsche Volksalmanak* bewerkt voor publicatie in DBNL.

PETRONELLA MOENS EN DE NEDERLANDSCHE MUZEN-ALMANAK (1821-1841)

‘Het zoude my grieven wanneer uw jaarboekje door een lettervrucht van my ontsiert werd.’¹

Henk Eijssens

Toen de Rotterdamse boekhandelaar, uitgever en dichter Johannes Immerzeel jr in 1818 zijn plannen naar buiten bracht voor een nieuwe literaire almanak² waren dergelijke almanakken al weer tientallen jaren in omloop. De eerste literaire almanak verscheen in 1763 in Frankrijk en al spoedig werd deze succesvolle uitgave ook elders opgang.

In wat wij tegenwoordig Nederland noemen, kan de *Almanak voor Vernuft en Smaak voor 1790* als eerste literaire almanak gezien worden. Al kort daarop waagden meer uitgevers zich met een of meer eigen literaire almanakken op de markt. Deze almanakken waren naast de gebruikelijke praktische informatie ook voor een belangrijk deel gevuld met bijdragen in poëzie of proza. Een koperspubliek was niet moeilijk te vinden. Ieder jaar opnieuw werd uitgekeken naar de handzame boekjes die zo goed als Sinterklaas- of Nieuwjaargeschenk konden dienen. Zo had de literaire almanak had zich in de eerste twee decennia van de negentiende eeuw een vaste plaats op de markt verschaft. Immerzeel stoorde zich echter aan de kwaliteit van de Nederlandse almanakken. Vergeleken met de buitenlandse almanakken kwamen ze er slecht vanaf. Immerzeel vond dat inhoud van de Nederlandse almanakken maar “een weinig strookte met den staat onzer dicht- en letterkunde, en veeleer eene parodie daarvan scheen” en ook het uiterlijk liet ook nogal wat te wensen over. Hij stelde vast dat “de armzalige uitvoering (...) den kreupelen inhoud in allen deelen waardiglijk beantwoordde”. Daar moest verandering in komen. Samen met Hendrik Tollens Czn, de populaire volksdichter en tevens stadgenoot van Immerzeel, stelde Immerzeel een prospectus op voor een nieuwe almanak die zich kon meten met de buitenlandse concurrentie.

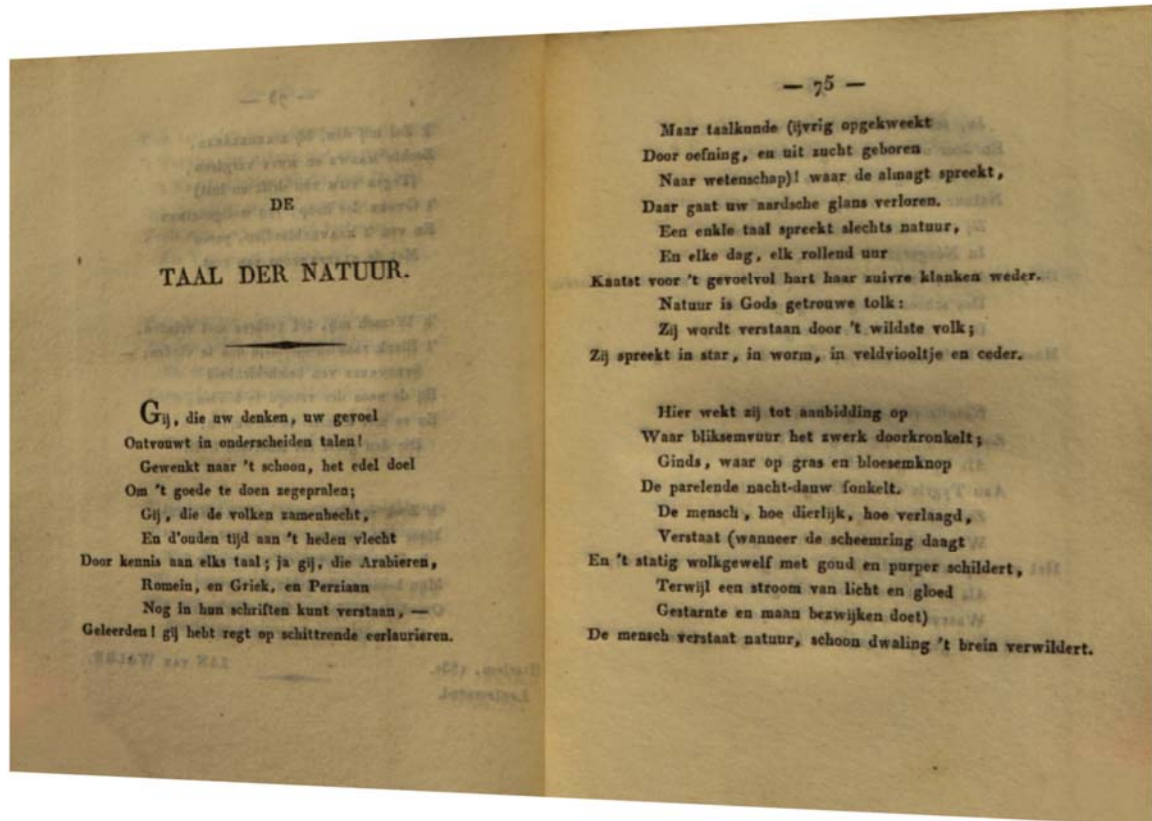
Wij bezitten toch oorspronkelijke Dichters, die de besten onder de vreemden niet behoeven te wijken; wij mogen roem dragen op uitmuntende meesters in de Teeken- en Graveerkunde, wij hebben Papierfabrieken, waarvan de voortbrengselen geheel de wereld door gewild zijn; en indien onze Lettergieterijen en Drukkerijen niet mogen gelijk staan met die der Didots en Bodonis, bewijzen echter de van tijd tot tijd alhier uitkomende boekwerken, dat deze tak van nationale industrie, wel verre van verwaarloosd te worden, integendeel zeer bloeiende is, en zeker onder een langer genot van vrede steeds meerder bloei verkrijgen zal.

Voor het realiseren van een dergelijk kostbaar project was niet alleen de medewerking van vooraanstaande dichters en graveurs nodig maar ook moesten genoeg intekenaars die moesten

¹ Brief van Petronella Moens aan Immerzeel van 27 april 1838. (KB 133C11, Moens XXVIII)

² Literaire almanak hier gedefinieerd als jaarboekje, al dan niet met een kalender, primair bestemd voor de publicatie van niet eerder verschenen poëzie en fictioneel proza. Deze definitie sluit bijv. provinciale en studenten-almanakken uit. Zie voor een nadere toelichting op deze definitie Henk Eijssens, *De literaire almanak als standmeter van de Nederlandse poëzie. Gedemonstreerd aan de Nederlandsche Muzen-Almanak (1819-1840)*, diss. UVA 2016, p. 4-5. Digitaal beschikbaar: <http://hdl.handle.net/11245/1.540506>

zorgen voor een sluitende begroting.³ Immerzeel wist het koperspubliek te overtuigen en eind 1818 verscheen de eerste jaargang van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*. Met Immerzeel - en in de eerste jaren ook nog Tollens - als redacteur zou deze almanak zich ontwikkelen tot de standmeter van de Nederlandse poëzie, de literaire almanak die de stand van zaken op het gebied van de Nederlandse contemporaine poëzie het beste weergaf.⁴

DE TAAL DER NATUUR / P. MOENS (IN: *NEDERLANDSCHE MUZEN-ALMANAK*, 13 JAARGANG (1831) P. 74-80)

Vooraanstaande dichters

De aantrekkingskracht van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* lag niet in het minst door de medewerking van vooraanstaande dichters, dichters die ook nog eens voluit onder hun eigen naam hun bijdrage leverden.⁵ In zijn prospectus noemde Immerzeel al een aantal dichters die hun medewerking toezegden: Mr. Willem Bilderdijk en zijn echtgenote, E.A. Borger. Jan ten Brink, J. da Costa, Mr. R. Feith, Mr. M.C. van Hall, J. Immerzeel jr., H.H. Klijn en zijn broer B. Klijn Bz, Mr. J. de Kruijff, H. van Loghem, Mr. B. H. Lulofs, C. Loots, W. Messchert, J.L. Nierstrasz, Jr, L. Rietberg,

³ Boekhandelsprospectus voor de *Nederlandsche Muzen-Almanak* (UBA-BC, Collectie Cahais, Deel H, nr. 54). In een groot aantal kranten verscheen begin maart 1818 een advertentie met een vrijwel identieke tekst.

⁴ Hoe meer dichters van naam er aan een literaire almanak meewerkten, hoe beter die almanak de rol van standmeter vervulde.

⁵ Tot de verschijning van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* publiceerden dichters hun bijdragen in de literaire almanakken veelal anoniem, onder een pseudoniem of met - al dan niet herkenbare - initialen. Voortaan zouden zij zich ook steeds vaker in het groeiend aantal concurrerende almanakken onder hun eigen naam bekend maken.

A.C.Schenk. Jan Schouten, A. Simons., Mr. H.A. Spandaw, H. Tollens Cz, W.H. Warnsinck Bz en Mr. S.Ipz Wiselius.⁶

Uiteindelijk werkten dertig dichters aan de eerste jaargang van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* mee, zeventien van hen kunnen gerekend worden tot wat ik voorname en bekende dichters noem, dertien waren in 1819 onbekend.⁷ In zijn prospectus schreef Immerzeel alleen maar over de deelnemende dichters als ‘heeren’, terwijl er toch ook een dichteres was uitverkoren: Katharina Bilderdijk-Schweikhardt. Zij was een voornaam dichteres, maar er was één dichteres die veel hoger scoorde: Petronella Moens. In 1817, het jaar voorafgaand aan Immerzeels almanakplan, kwam zij het vaakst met eigen werk of in recensies in de literaire tijdschriften voor, mevrouw Bilderdijk bracht het niet verder dan een gedeelde zesde plaats.⁸

Waarom ontbreekt Petronella Moens?

Waarom Immerzeel Petronella Moens niet uitgenodigd heeft een bijdrage te leveren zal wel nooit duidelijk worden. Haar deelname aan de *Nederlandsche Muzen-Almanak* lag immers voor de hand. Zij was algemeen als dichteres bekend, publiceerde ook al jaren - weliswaar doorgaans met de initialen P.M. - in almanakken, en had zelfs jarenlang een literaire almanak geredigeerd.⁹ Zoals uit de bewaard gebleven brieven van Tollens aan Immerzeel blijkt hebben zij samen uitgebreid van gedachten gewisseld over de aan te zoeken medewerkers voor de eerste jaargang. De naam van Moens komt in die brieven niet voor. Tollens en Immerzeel spraken elkaar echter ook geregeld in het Rotterdamse en misschien is in die gesprekken de naam van Moens wel gevallen. Zou Tollens haar medewerking geblokkeerd hebben? Het blijft speculeren uit een latere brief van Tollens blijkt dat hij niet erg onder de indruk van haar was. Zijn oordeel uit 1821 over waarschijnlijk een ingezonden dichtstukje voor de jaargang 1822 spreekt boekdelen!

Maar de Amazone Moens!.. Lieve hemel! welk een prullige rymelary! De goede vrouw heeft volstrekt geen het minste begrip van dichteryke schildering, en zoo gy een evident bewys wilt, op welk een trap onze poezy vóór een vyfentwintig jaren stond, het is dat men zich toen niet schaamde den naam van Dichteres aan Haar Ed. weg te gooijen. Van dien en dergelijke kanten krygt gy niets dragelyks.¹⁰

Een brief van Moens die het stukje begeleid zal hebben is niet bewaard gebleven. Een bijdrage van Moens ontbreekt in de jaargang 1822.

Toch in de *Nederlandsche Muzen-Almanak*

Hoewel niet valt uit te sluiten dat Tollens de medewerking van Moens ongewenst vond, verscheen er in de jaargang 1821 met ‘De lentemorgen’ toch een bijdrage van haar hand. Duidelijk is wel dat de redacteuren niet om haar medewerking gevraagd hadden. Op 15 juni 1820 nam zij zelf het initiatief:

Wel Edele Heer!

Kan het hier nevensgaande stukje (dat ik met al deszelfs gebreken aan uw gezond oordeel onderwerp) in de *Nederlandsche Muzen almanak* van het volgend jaar geduld worden? dan neem ik de vrijheid van het u, daar toe aan te bieden. Beschuldig my bid ik u, niet van

⁶ Immerzeel beloofde nog meer dichters, uiteindelijk vielen er drie in de advertentie genoemde dichters af maar kwamen er negen voor in de plaats.

⁷ Zie voor de criteria ‘voornaam’, ‘bekend’ en ‘onbekend’ Eijssens 2016, p. 83-84.

⁸ Vastgesteld m.b.v. de op DARE beschikbare databasebestanden: <http://hdl.handle.net/11245/1.540506>.

⁹ Zij identificeerde zichzelf als zodanig in de *Almanak voor het Verstand en Hart*, 1837, p. 11.

¹⁰ Brief van H. Tollens Cz aan Immerzeel, [zomer 1821]. (KB 133C11, Tollens 142).

vermetelheid daar ik een plaats durf vergen in den rei der voortreffelykste Dichters, uit wier schoone harssen vruchten het bewuste jaar boekje is te zamen gesteld. Neen geloof mij, ik verg die plaats niet indien de Heer van Immerzeel (sic), in wien ik een van onze Vaderlandsche Puik dichters vereer, my die plaats onwaardig keur. niet slechts als Dichter verzoek ik uwe gestrenge beoordeeling, maar ook durf ik van uw bekende denkwijze, vertrouwen dat gy my niet (door het plaatsen van een veel te gebrekkig dichtstukje in zulk eene kunstkeurige verzameling) aan grievende vernedering zoudt willen blootstellen. Neen, wordt het stukje door u afgekeurd? zend het mij als dan terug, en ik zal u daar hartelyk voor danken. Taal en schryffouten roepen luid om verbetering dit gevoel ik, doch ook hier omtrend verzoek ik uw gunst immers? indien het stukje kan dienen. Gebrek aan tyd en gelegenheid is de oorzaak dat het stukje niet in 't net is overgeschreven. Ik beveel my in uw vereerende vriendschap, terwyl ik, na toewensching van het bestendigst geluk mij met ware hoogachting teken. Wel Edelen Heer!

Uwe Dienaresse

(...)

P.S. Mag ik verzoeken (wanneer gy mij het stukje terug zend, of ook wanneer gij eenige verbeterende veranderingen verlangt) *ued* brief my te zenden, onder adres van myn zwager P.L. Saaymans Directeur van het Postkantoor te Delft. Ik bloos over myne vrymoedigheid, doch de ware Dichter is ook de ware Menschen vriend. dit bemoedigt my.⁻¹¹

Wie kan zo'n brief weerstaan? Puikdichter Immerzeel in ieder geval niet. Zijn mederedacteur Tollens had kennelijk nog geen ernstige bezwaren al vond hij wel dat de eerste bijdrage van Moens in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* gemist kon worden. Hij schreef Immerzeel na ontvangst van de almanak voor 1821:

Het is een heel boek geworden. Ik weet wel dat het niet slechter zou geweest zyn al ware het wat dunder gebleven en de stukjes van Warnsinck, Yntema, Wittigs, Gallé, Moens, Kastele, s'Gravesande en Staring achtergelaten (...)¹²

De eerste brief van Moens aan Immerzeel zette de toon voor het vervolg van de - eenzijdig bewaard gebleven - correspondentie.¹³ Zij toonde zich keer op keer onzeker over de waarde van haar bijdragen en vroeg Immerzeel de ingezonden stukjes terug te sturen als zij niet geplaatst konden worden.¹⁴

Het hierboven geciteerde oordeel van Tollens was dodelijk voor Moens' bijdrage voor de *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1822. Zij gaf echter de moed niet op:

¹¹ Brief van Petronella Moens aan J. Immerzeel Jr. van 15 juni 1820. (KB 133C11, Moens I).

¹² Brief van H. Tollens Cz aan J. Immerzeel Jr. van 16 oktober [1820]. (KB 133C11, Tollens 103).

¹³ Moens vervulde ook een intermediairfunctie voor andere dichters. Zij sloot bij haar brieven gedichten in van de Marquis de Thouars (brief XIII van 27 juni 1833), van Prudens van Duyse (brief XXIV van 9 juli 1835, brief XXV van 12 augustus 1835, brief XXVI van 18 juli 1836 en brief XXVIII van 27 april 1838) met wie zij bevriend was geraakt tijdens diens Nederlandse 'ballingschap' en van haar vriendin Maria Doolaeghe (brief XXVI van 18 juli 1836). Van de Marquis de Thouars werd nooit een bijdrage in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* opgenomen, van de twee Belgische dichters werden wel enkele geplaatst.

¹⁴ Moens kon overigens in haar brieven ook pittig uit de hoek komen. Zie hiervoor bijv. Lotte Jensen, 'De eerste vrouwelijke recensent van Nederland? Petronella Moens en haar verdediging van het vrouwelijk schrijverschap.' In *Historica* 23 (2000), 3, p. 18-20.

(...) gaarne wil ik nog een maal beproeven of iets van myn geringen letterarbeid, kan bevallen, (...) met verzoek om het eerst te beoordeelen alvorens het aan de redactie ter hand te stellen.¹⁵

Over Immerzeels mederedacteur hoefde Moens zich echter niet druk meer te maken. Tollens had zijn redacteurswerkzaamheden gestaakt nadat hij in het voorjaar van 1822 met Immerzeel in conflict was geraakt over de rechten op 'De overwintering op Nova Zembla'. Ook was Tollens bepaald niet gelukkig over de manier waarop Immerzeel zijn gedichten exploiteerde.¹⁶ Hoewel het na een paar jaar wel weer goed kwam tussen de twee - vanaf de jaargang 1826 leverde Tollens weer bijdragen aan de *Nederlandsche Muzen-Almanak* - nam hij zijn redacteurschap niet meer op. Sinds 1822 was Immerzeel de enige redacteur en hij zou dat blijven totdat Beets met ingang van de jaargang 1841 het stokje overnam.

Zonder zich aan het oordeel van Tollens te hoeven storen kon Immerzeel nu zelf beslissen of hij de ingezonden bijdragen van Moens in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* kon opnemen.¹⁷ Voor de jaargang 1823 werd dat 'De hoop der Christenen' en in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1824 vond 'Thetis en de kleine Achilles. Eene vertelling' een plaatsje. Zoals eerder gezegd toonde Moens zichzelf in haar brieven aan Immerzeel niet erg overtuigd van de geschiktheid van haar bijdragen. De goedkeuring van 'Thetis en de kleine Achilles. Eene vertelling' moedigde haar echter aan om nog een bijdrage in te sturen:

(...) doch met hetzelfde verzoek, dat ik u Jaarlijks doe, om namelyk, het stukje (wanneer het geen plaatsing in Neerlandsch geliefd zakboekje waardig gekeurd wordt) my terug te willen zenden, ik kan het dan welligt elders nog gebruiken (...) De betrekking die ik op myn harssenkinderen (zoo gebrekkig die dan zyn mogen) blyf behouden, dwingt my tot deeze bede. (...) ¹⁸

Het bleef bij één bijdrage in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1824 terwijl haar bijdrage voor 1825 door Immerzeel werd afgekeurd. Maar Moens accepteerde "de waarde der schrijvers die het hare verdrongen" en waagde een nieuwe poging:

(...) handelt in een volgend jaarboekje met myn stukje naar uw verkiezing, beoordeel het als myn Vriend, en vindt gy dat myne eer, zoo wel als den roem van den Muzen Almanak, vordert dat ik eenige fouten in myn stukje verbeter? ik wil dit gaarne doen, wyst my slechts de gebreken aan, (...) voor elke fout die gy my aanwyst zal ik u dankbaar zyn (...) ¹⁹

¹⁵ (van Petronella Moens aan J. Immerzeel Jr., [voorjaar 1822]. KB 133C11, Moens VII).

¹⁶ Zie de afschriften van een drietal Tollensbrieven door de Rotterdamse advocaat A.S. van Reesema (KB 70F57 Van Reesema 7-9) en G.W. Huygens, Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Rotterdam's-Gravenhage 1972, p. 175-177.

¹⁷ Het zal wel nooit duidelijk worden of Immerzeel de bijdragen van Moens op grond van commerciële motieven in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* opnam of dat hij haar werk echt waardeerde. Uitgever Immerzeel publiceerde een tweetal bloemlezingen waarin veel werk was opgenomen dat al eerder in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* was verschenen. Zowel in deze door D.Ouwersloot en A.J.Lastdrager verzamelde *Bloemen van dichtkunst voor de Nederlandsche jeugd* als in de door Immerzeel verzamelde *Gedichten, bijzonder voor de declamatie* komt geen werk van Moens voor. Dit kan een indicatie voor zijn waardering voor het werk van Moens zijn maar het kan ook zo zijn dat zij zich de kopierechten voor haar bijdragen in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* had voorbehouden. Hierover heb ik niets kunnen vinden.

¹⁸ Brief van Petronella Moens aan J. Immerzeel Jr. van 5 april 1824. (KB 133C11 Moens II).

¹⁹ Brief van Petronella Moens aan J. Immerzeel Jr. van 21 december 1824. (KB 133C11 Moens III).

Moens zou zich in haar brieven voortdurend onzeker blijven tonen over de geschiktheid van haar bijdragen maar vanaf de jaargang 1826 is er elk jaar een bijdrage van haar hand in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* te vinden:²⁰

- 1826 Romulus en Remus. Eene vertelling
- 1827 Een droom
- 1828 Aan Griekenland
- 1829 Aan de zee
- 1830 Rosier en Talmar, of de Bartholomeusnacht, in Parijs.
- 1831 De taal der natuur
- 1832 Aan mijn vaderland
- 1833 De mensch
- 1834 Oud-Nederland
- 1835 Aan de verheerlijkte Mathilde
- 1836 Op eene begraafplaats buiten de stad
- 1837 De gezegende aarde
- 1838 Menschenliefde in het verborgen
- 1839 Mijn ik
- 1840 's Menschen bestemming
- 1841 Een dag in mei

Immerzeel had in 1839 de *Nederlandsche Muzen-Almanak* aan de Amsterdamse uitgever J.H. Laarman verkocht en nadat hij nog één jaar de redactie op zich had genomen trad met ingang van de jaargang 1841 Nicolaas Beets aan als de nieuwe redacteur. Onder zijn redactionele verantwoordelijkheid verscheen Moens' laatste bijdrage aan de *Nederlandsche Muzen-Almanak*: 'Een dag in mei'. Voor de jaargang 1842 had zij hem weliswaar een nieuw stukje gestuurd maar Beets had dit vers met een paar vriendelijke woorden teruggestuurd. Moens schaamde zich voor deze 'misvormde harzenvrugt' en voor de onzin en verwarde denkbeelden die zij in een vlaag van droefgeestigheid had neergeschreven. Wat ook niet geholpen had was de alldroevigste mishandeling van haar vers door een onervaren geheimschrijfster die niet gewoon was met verzen om te gaan. Maar Moens gaf de moed niet op:

Leef ik tot een volgend jaar en ik durfde het nog wagen? een offer aan het jaarboekje te brengen? dan hoop ik zal het voor het minst zulk een wartaal niet zijn²¹

Moens leefde nog tot een volgend jaar, misschien heeft zij het gewaagd Beets nog een bijdrage te sturen en leverde zij deze keer geen wartaal maar van Moens zou geen bijdrage meer in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* verschijnen.

Medewerking aan andere literaire almanakken

Moens leverde niet alleen aan de *Nederlandsche Muzen-Almanak* bijdragen, ook in de andere literaire almanakken die in de periode 1819-1843 verschenen is veel werk van haar te vinden. Koploper is de *Almanak voor het Verstand en Hart* met 56 bijdragen die door haar met haar volledige naam of met haar initialen ondertekend zijn. Moens was de 'verzamelaarster' voor deze almanak dus dit hoge aantal bijdragen mag geen verwondering wekken. Hieronder wordt weergegeven aan welke

²⁰ Niet alleen de onzekerheid over de geschiktheid van haar bijdragen kenmerkt de brieven van Moens aan Immerzeel (KB 133C11 Moens en Literatuurmuseum M6851.B.1) maar ook haar ongeduld over de bezorging van het voor haar bedoelde exemplaar van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*.

²¹ Brief van Petronella Moens aan Nicolaas Beets, z.d. (UBL LTK Beets A1).

almanakken zij bijdragen leverde in de periode 1819-1843, de jaren waarin gedurende het leven van Moens de *Nederlandsche Muzen-Almanak* verscheen.²²

almanakken waaraan Petronella Moens meewerkte en het aantal bijdragen
fig.1

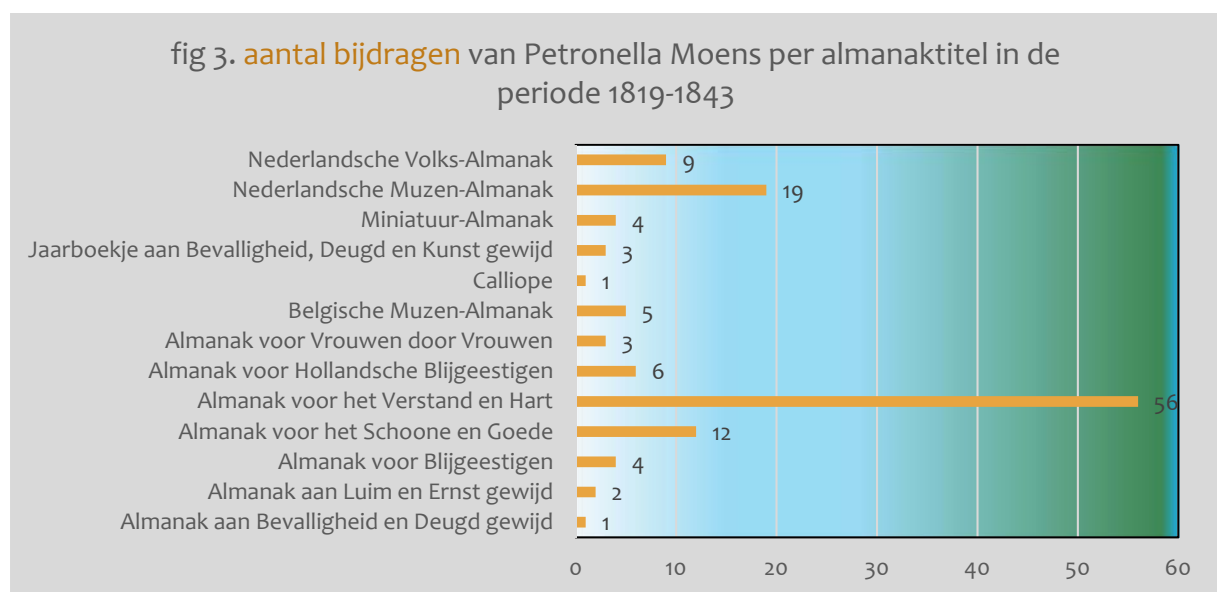
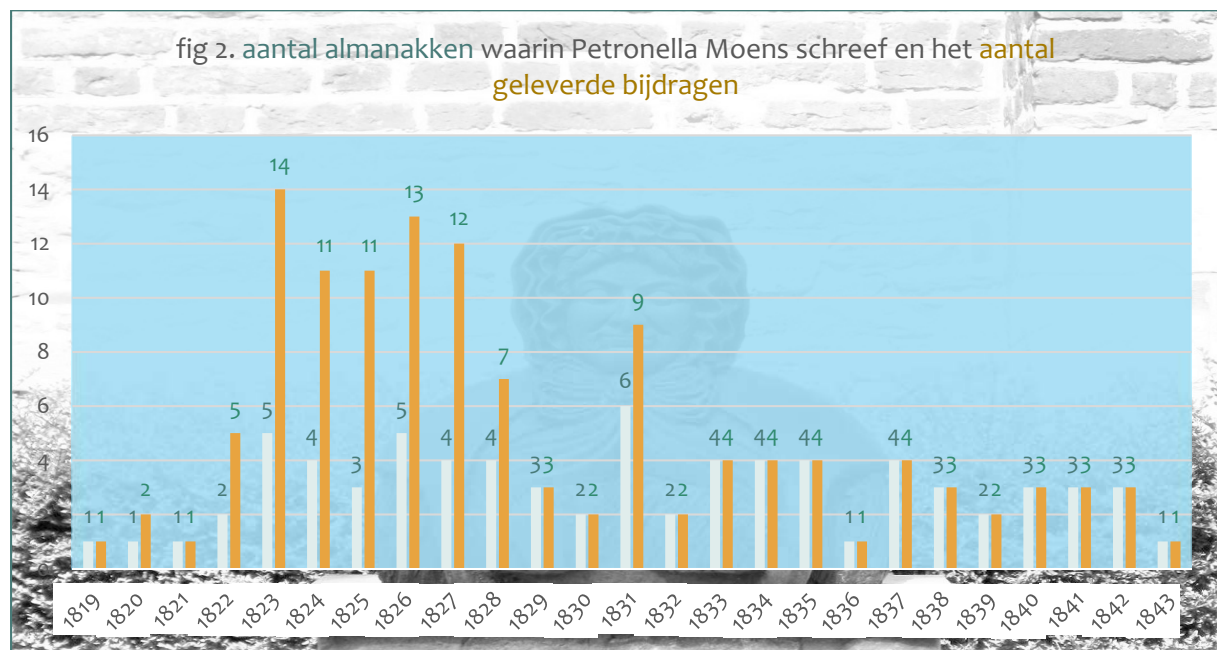
	Almanak aan Bevalligheid en Deugd gewijd Almanak aan Luim en Ernst gewijd Almanak voor Bijgeestigen Almanak voor het Schoone en Goede Almanak voor het Verstand en Hart Almanak voor Hollandsche Bijgeestigen Almanak voor Vrouwen door Vrouwen Belgische Muzen-Almanak Calliope Jaarboekje aan Bevalligheid, Deugd en Kunst gewijd Miniatuur-Almanak Nederlandsche Muzen-Almanak Nederlandsche Volks-Almanak													jaargang met bijdrage(n) van Moens		
jaar	1	2	4	12	56	6	3	5	1	3	4	19	9	jaargang met bijdrage(n) van Moens	verschenen jaargangen	
1819					1									1819	1	3
1820					2									1820	1	3
1821												1		1821	1	3
1822					4		1							1822	2	5
1823	1			1	9		2					1		1823	5	5
1824				1	8					1		1		1824	4	4
1825				1	9					1				1825	3	4
1826				1	8			2		1		1		1826	5	6
1827				1	9			1				1		1827	4	5
1828			1		4			1				1		1828	4	5
1829			1					1				1		1829	3	4
1830				1								1		1830	2	4
1831		2	1	2		2						1	1	1831	6	6
1832												1	1	1832	2	4
1833			1			1						1	1	1833	4	5
1834				1		1						1	1	1834	4	5
1835				1		1						1	1	1835	4	5
1836												1		1836	1	6
1837					1						1	1	1	1837	4	8
1838					1				1			1		1838	3	8
1839												1	1	1839	2	5
1840				1							1	1		1840	3	5
1841											1	1	1	1841	3	5
1842						1					1		1	1842	3	5
1843				1										1843	1	5
Aantal almanakken waarin Petronella Moens schreef:														75	123	125

Moens werkte aan veel literaire almanakken mee maar gedurende deze periode zijn er toch ook almanakken verschenen waaraan Moens niet meewerkte: de *Antwerpsche Almanak van Nut en Vermaeck* (1819-1822), het *Jaarboekje door Vriendschap aan Kunst gewyd* (1819), de *Almanak voor Liefde en Vaderland* (1819-1820), het *Jaarboekje door Natuur en Kunst aan Genoegen gewyd* (1822) en de *Almanak voor Vernuft en Smaak* (1822).²³ In Potgieters *Tesselschade* (1838-1840) en in *Aurora*

²² Van de genoemde almanakken heb ik de *Miniatuur Almanak* voor 1843 niet onder ogen gehad.

²³ Vier van de zeven met de letter P. ondertekende bijdragen in de *Almanak voor Vernuft en Smaak* voor 1822 zijn aan Petronella Moens toegeschreven. (Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De vriendin van 't Vaderland*. Nijmegen 2000, p. 461). Ik ben van die toeschrijving niet overtuigd omdat niet is

(1840-1878) is de naam van Moens tussen de vele dichters en schrijvers van de nieuwe garde niet te vinden. Zou zij niet gevraagd zijn door de samenstellers of zijn haar bijdragen geweigerd? Wij zullen het wel nooit te weten komen.

Recensies in de literaire tijdschriften

Literaire almanakken werden in de literaire tijdschriften op verschillende manieren besproken. Een recensie kon variëren van een simpele opsomming van de medewerkers gevolgd door een aanbeveling voor de eventuele kopers tot een uitgebreide bespreking van een aantal bijdragen die

aangetoond dat twee verschillende dichters hun bijdragen elk met de letter P. ondertekenden. Zo is een van de met P. ondertekende bijdragen getiteld 'Huwelijkslied, ter gelegenheid van mijne echtverbindtenis met Mejufvrouw N.N.', een tweede is een gedicht 'In de naamrol van mejufvrouw P. Moens'. Ik heb daarom de met P. ondertekende bijdragen in deze almanak buiten beschouwing gelaten.

de aandacht van de recensent getrokken hadden. Als smaakmakers worden soms ook een of meer bijdragen integraal overgenomen. De “verdienstelijke P. Moens” kreeg in *Euphonia* een paar coupletten van haar bijdrage in de S&G voor 1823 ‘De harmonie in de natuur’. Haar ‘Aan Grasmaand 1823’ uit de V&H voor 1824 werd zelfs integraal overgenomen.²⁴ Daar bleef het wat *Euphonia* betreft trouwens niet bij:

(...) van de poetische bijdragen spant in ons oog de kroon het luimige stukje van de hoog achtenswaardige en verdienstelijke P. Moens *Meneus dochteren in vledermuizen veranderd, of de laster gestraft*.

Uit dit gedicht werden 24 regels geciteerd “(...) ter proeve eener schilderkracht en losheid, die vrij meer dan gemeen is, (...)”²⁵ Daarna gaf *Euphonia* in 1827 nog een proefje uit Moens ‘Aan mijn Jaarboekje voor Verstand en Hart’ het voorwoord bij de jaargang 1828 van deze almanak.²⁶ Opvallend is dat op één uitzondering na alleen *Euphonia* haar werk zo uitgebreid citeerde.²⁷ Opvallend maar wel verklaarbaar. Redacteur J. Decker Zimmerman had een speciale relatie met Moens.²⁸

In de andere literaire tijdschriften trokken de almanakbijdragen van Moens minder belangstelling, ook niet die in de *Nederlandsche Muzen-Almanak*.

Haar debuut in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* werd opgemerkt in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift*:

Mejufvr. MOENS treed voor het eerst op in deze verzameling met een stukje *Lentemorgen* getiteld, in haren gewonen en ligt kennelijken trant; wij moeten bekennen dat de grond der schildering waar en goed opgevat is, doch de stoffering is ons te sappig beeldrijk; eenvoudigheid is en blijft het kenmerk van het schoone. Het stuk eindigt zeer onverwacht.²⁹

Haar ‘Den Mensch’ in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* “toont, dat haar lier nog goed gestemd blijft;”³⁰ en in 1828 hoort zij tot de dichters die de roem van dit bevallig Jaarboekje staande houden.³¹ In de alternatieve tijdschriften die vanaf 1825 een aanval op de ‘prulpoëten’ inzetten wordt zij gespaard.³² In *Apollo* is ‘Griekenland’ “in haren trant, niet onverdienstelijk” en dat is beter dan het oordeel over de stukjes die niet genoemd worden omdat ze al “zeer nietsbeduidend” zijn.³³ De *Nederlandsche Mercurius* neemt zelfs dertien regels uit: ‘Aan de zee’ over, Moens bijdrage voor de jaargang 1829 van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*. De recensent vindt haar bijdrage “eene zeer

²⁴ *Euphonia* 1822, nr 43, p. 664 resp. *Euphonia* 1824, p. 692. Ook

²⁵ *Euphonia* 1825, nr. 46, p. 710-711

²⁶ *Euphonia* 1827, nr. 45, p. 755

²⁷ In de *Nederlandsche Mercurius* werd een dertiental van de honderdvijftig regels uit ‘Aan de Zee’ overgenomen, Moens bijdrage aan de jaargang 1829 van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*. *Nederlandsche Mercurius* 1829, nr 13, p 268.

²⁸ Levensbericht van J. Decker Zimmerman in *Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, p. 35-36. Samen met W.H. Warnsick Bz publiceerde Zimmerman *Petronella Moens* (Amsterdam 1843), dat de door hem in de Utrechtse Evangelisch-Lutherse Kerk uitgesproken gedachtenrede en herinneringen aan Moens bevatte.

²⁹ *Algemeen Letterlievend Maandschrift* 5 (1821), I, p. 31.

³⁰ *Algemeene Konst- en Letter-bode* 1833, I, p. 184.

³¹ *Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak* 1828, I, p. 93

³² Zie voor deze tijdschriften M. Mathijssen. ‘De aanval op de prulpoëten: de rol van de tijdschriften in het Nederlandse poëziedebat tussen 1825-1840’. In: *TS-Tijdschrift voor tijdschriftstudies*, 1997, p. 6-14.

³³ *Apollo. Tijdschrift voor den beschaafden stand*, 1828, nr. 37 (12 augustus), p. 291, 292. De recensent erkende bij de bespreking van de jaargang 1828 van de *Almanak voor het Verstand en Hart* wel dat Petronella Moens “(...) niet onder de eerste dichterlijke geniën gerekend kan worden” (...), idem, p. 308.

dichterlijke Schildering, en eene der beste, die ik in lang gelezen heb”.³⁴ De recensent in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* schrijft over dezelfde bijdrage:

PETRONELLA MOENS bezingt in hare bekende manier *de Zee* - Deze achtingswaardige vrouw levert hier onderscheidene fraaije regels; het is haar zwak de stof die zij behandelt te veel uit te putten; dikwijls hebben wij zulks met leedwezen ontwaard, daar hare gedichten bij vermijding dezer feil oneindig zouden winnen. Welligt echter is dit gebrek een natuurlijk gevolg van het gemis des gezichts.³⁵

De recensent van de *Algemeene Konst- en Letter-bode* noemt haar ‘Uitboezeming aan het vaderland’ in de jaargang 1832 van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* ‘recht hartelijk’. Hij vindt vooral het couplet op pagina 126 fraai maar neemt het niet in zijn bespreking op:³⁶ Het luidt als volgt:

Hier was de stoutste held der Batavieren koning;
Zijn troon was ’t schild, waarop het juichend volk hem droeg;
Met dauw bepareld loof eens eiks, was, bij zijn krooning,
’t Kind der natuur genoeg.
De raadzaal was het woud, verlicht door zonnestralen;
’t Veeltoonig hofmuzyk was ’t lied der nachtegalen,
Dat van het groen gewelf verrukkend nederklonk;
En de eed der trouw sprak luid in ’t klettren van de speren,
Terwijl de vlam, die graan en bloemen moest verteren,
Op ’t zoden altaar blonk.³⁷

De wat uitgebreidere vermeldingen zijn toch uitzonderingen. Haar naam kwam in de recensies voor in de jaarlijkse opsommingen van almanakmedewerkers maar daar bleef het doorgaans bij. Incidenteel kreeg zij een woord van waardering, maar ook daarin werd haar langdradigheid besmuikt opgemerkt.³⁸

De *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1840 is de laatste jaargang die door oprichter Immerzeel geredigeerd werd. ‘Een dag in Mei’ in de jaargang 1841 is Moens’ bijdrage aan de eerste jaargang die onder redactie van Immerzeels opvolger Nicolaas Beets verschijnt. De recensies houden niet over:

P. MOENS doet in *een dag in Mei* het talent eener blinde in het schilderen van de zichtbare natuur bewonderen; het overige is niet zoo bepaaldelijk op eenen Meidag toepasselijk.

De recensent wijst zelfs een plaats aan die hem in het bijzonder stoort: “De laatste star sterft in ’t nog scheemrige Westen,” is een sterk stootende en stuitende regel.³⁹

³⁴ *Nederlandsche Mercurius* 1829, nr 13, p. 268. De wat malicieuze bespreking van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* is van de hand van Jacob van Lennep. (M.F. van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, dl. II, Amsterdam 1909, II, p. 328.

³⁵ *Algemeen Letterlievend Maandschrift* 1829, Beoordeelingen, p. 24.

³⁶ *Algemeene Konst- en Letter-bode* 1832, I, p. 10.

³⁷ Derde couplet van dertien van ‘Aan mijn Vaderland’. In *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor 1832, p. 125-131. Op p. 126 komen ook nog twee incomplete coupletten voor, het complete couplet zal door de recensent bedoeld zijn.

³⁸ ‘Rosier en Palmar van P. Moens is wel wat gerekt, doch zal met genoegen gelezen worden’ (*Algemeen Letterlievend Maandschrift* 1829, Boekbeoordeelingen p. 506) en in de *Recensent ook der Recensenten* 1836, dl I p. 534 is ‘De gezegende Aarde door Mej. MOENS, bij eenige uitvoerigheid, toch vol dichterlijke schoonheden’ [cg]

³⁹ *Vaderlandsche letteroefeningen* 1841, Boekbeoordelingen, p. 38-39.

Bakhuizen van den Brink tenslotte impliceert in zijn bespreking dat Moens geen plaats verdient in een almanak die de standmeter van de Nederlandse poëzie zou moeten zijn:

PETRONELLA MOENS! eere zij der werkzame, der vrome, der voor velen zoo nuttige Dichteres; maar wanneer gij hoort, dat hier PHILANT en ZELMA en LORENZO en MINE optreden, dan weet gij meteen, dat door haar gedicht: *Een Dag in Mei*, de *Muzenalmanak* geen *Archiv des Zeitalters* geworden is.⁴⁰

‘Een dag in Mei’ zou de laatste bijdrage van Petronella Moens aan de *Nederlandsche Muzen-Almanak* zijn.

Conclusie

Petronella Moens leverde in de periode 1819-1843 vele tientallen bijdragen aan tal van literaire almanakken. Haar eigen *Almanak voor het Verstand en Hart* kreeg hiervan het grootste deel terwijl de *Nederlandsche Muzen-Almanak* met negentien bijdragen een goede tweede was. Na een wat moeizame start was zij hieraan jarenlang een vaste medewerkster die - in ieder geval voor de recensenten - geen opvallend werk leverde. Al in 1821 echter vond Tollens haar werk verouderd terwijl Bakhuizen van den Brink twintig jaar later een zelfde mening was toegedaan.

Henk Eijssens
24 augustus 2017

⁴⁰ [R.C.Bakhuizen van den Brink] in *De Gids* 1841, p. 47 (geciteerd naar DBNL) Bakhuizen geïdentificeerd m.b.v. het *Register op de veertig eerste jaargangen van De Gids 1837-1876*, Amsterdam 1877, p. 52.

PETRONELLA MOENS EN DE *BELGISCHE MUZEN-ALMANAK* (1826-1830)

‘Gij ook zult eene *Moens* ons geven’.

Voor H. en B.

Peter Altena

Ergens in 1828 hief Prudens van Duyse, dichter uit Dendermonde, het glas, ‘in een’ kring van Vlaamsche dichters’. Hij herinnerde de verzamelde ‘Vlaamsche Barden’ aan de verdrukking van ‘Vlaandrens volk’. Na de verlossing door Koning Willem, ‘uw’ redder, wreker en uw begunstiger’ kon met de herleving van de eer van ‘Vlaandrens Poëzij’ een begin worden gemaakt. Van Duyse wenste zijn disgenoten toe dat de Vlaamse letteren ooit verrijkt zouden worden met ‘welligt een’ Bilderdijk’. Hij rekende ook op de Vlaamse dichters:

Gij ook zult eene *Moens* ons geven.¹

In die jaren deed Petronella Moens, een krasse zestiger, volop mee in het literaire leven. Sterker nog: in het tijdvak 1819-1840 behoorde zij met Willem Bilderdijk tot de top van de Nederlandse poëzie.² De woorden van Van Duyse bevestigen de hoge rang die aan Bilderdijk en Moens toegekend werd. Redacteuren van tijdschriften en almanakken bedelden om strijd om een bijdrage van haar. Moens’ eerste biografen Warnsinck en Decker Zimmerman beweerden met dubbele ontkenning: ‘Géén onzer geprezenste almanakken bragt doorgaans niet iets van haar’.³ Zonder Petronella Moens ging het niet.

Dat vond Petronella Moens zelf ook. De genoemde biografen wekken de indruk dat Moens een haast kinderlijk plezier vond in de ontvangst van een almanak waarin werk van haar opgenomen was.

Toen de Rotterdammer Jan Wap, als student neergestreken in Gent, in 1825 het initiatief nam om een nieuwe almanak samen te stellen, kon en wilde hij niet om Petronella Moens heen. Die nieuwe almanak, uitgegeven in Gent door André-Benoît Stéven, volgde het succesvolle model van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*, die sedert 1819 de maat van alle vaderlandse almanakken was. Moens stond sedert 1821 in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* en mocht dus in de nieuwe almanak niet ontbreken. Ook qua uiterlijk leek de almanak van Wap op de voorganger.⁴ Het formaat kwam overeen, ook het goud op snee.⁵ De naam van de nieuwe almanak varieerde bovendien opzichtig op die van de oude: *Belgische Muzen-Almanak*.

¹ P.J.M. van Duijse, ‘Feestdrank in een’ kring van Vlaamsche Dichters ingesteld’, in: *Belgische Muzenalmanak* (hierna BMA), 4 (1829), p. 44-45.

² Henk Eijssens, *De literaire almanak als standmeter van de Nederlandse poëzie. Gedemonstreerd aan de Nederlandsche Muzen-Almanak (1819-1840)*, diss. UvA 2016, p. 264.

³ Geciteerd via Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De Vriendin van ‘t Vaderland*, Nijmegen 2000, p. 80.

⁴ Eijssens, *De literaire almanak*, p. 183.

⁵ Janneke Weijermars, ‘De *Belgische Muzen-Almanak* en de Zuidelijke letterkunde in de Hollandse Tijd’, in: Rik Vosters & Janneke Weijermars (red.), *Taal, cultuurbeleid en natievorming onder Willem I*, Brussel 2011, p. 111.

Over Moens en deze nieuwe almanak gaat deze bijdrage. Aanleiding is de recente opname (in juli 2017) van de *Belgische Muzen-Almanak* in de collectie van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), inspiratiebron is de dissertatie van Henk Eijssens over de literaire almanak in het algemeen, de *Nederlandsche Muzen-Almanak* in het bijzonder.

Waarom een nieuwe almanak beginnen als de nieuwe zo sterk op de oude wilde lijken?

Sommige redenen klinken beter dan andere. Heel nobel oogt het messianistisch motief: hoewel het Noorden en Zuiden verenigd waren onder koning Willem I liepen de Zuidelijke Nederlanden in de ogen van Noord-Nederlanders op het terrein van de poëzie duidelijk achter op de Noordelijke Nederlanden. Dichters uit het Noorden schreven daarom in de *Belgische Muzen-Almanak* voor het Zuiden. Aan de inwoners van het Zuiden kon 'een toonbeeld van Hollandschen, van Vaderlandschen dichttrant' worden gegeven. Nogal hooghartig liet Wap vastleggen dat het zijn ambitie was om de 'onvruchtbare' plekken 'in onzen letterkundigen lusthof' weg te werken.⁶ De intekenlijst bij de eerste jaargang lijkt erop te wijzen op dat dit beschavingsoffensief in het Zuiden aanvaard werd.⁷ Het affront van de onvruchtbaarheid in het Zuiden werd blijkbaar geslikt.

Andere motieven lijken na verloop van tijd minstens zo belangrijk. Wap had zich de voorbije jaren in tal van tijdschriften en met diverse polemieken gemanifesteerd als 'angry young man'. Hij gaf zich uit voor groot bewonderaar van Bilderdijk en die bewondering hanteerde hij als schild in de strijd tegen kleinere dichters. Zijn verering van Bilderdijk gaf hem naar eigen idee recht om neer te zien op mindere goden. Met de uitgave van de *Belgische Muzen-Almanak* bekleedde Wap zich met gezag en herwon hij aanzien.

Behalve dit persoonlijk motief lijkt er ook een economisch motief in het geding. Hoewel de almanak zich exclusief leek te richten op het Zuiden werd de almanak in het Noorden al snel gezien als een mogelijke concurrent van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*.⁸ Die concurrentie verplichtte Johannes Immerzeel, de uitgever van de *Nederlandsche Muzen-Almanak*, tot initiatieven die van zijn almanak weer de onomstreden koploper moesten maken. Niet slechts de concurrentie met het Noorden speelde een rol, maar ook die met de zich ontwikkelende Vlaamse almanakken. De *Antwerpsche*

⁶ *Belgische Muzen-Almanak* 1 (1826), p. XI-XII.

⁷ Al domineert Gent op die intekenlijst. Andere Vlaamse steden, zoals Antwerpen of Mechelen, zijn niet of nauwelijks aanwezig.

⁸ Eijssens, *De literaire almanak*, p. 184.

Almanach van Nut en Vermaek (1815-1822) had vanaf 1821 bijdragen uit het Noorden (van onder anderen Bilderdijk en Immerzeel), wat in zekere zin de weg baande. De *Almanak voor Blijgeestigen* (1826-1831), die in Brussel verscheen, timmerde vanaf 1828 wat meer aan de weg met bijdragen van Petronella Moens, Staring en Tollens.

Een lang leven was de *Belgische Muzen-Almanak* niet beschoren. Met de Belgische Opstand verdween de animo in het Noorden om het Zuiden te verheffen en in het Zuiden om door het Noorden beleerd te worden. Vijf deeltjes *Belgische Muzen-Almanak*, daarna was het afgelopen. De kortstondigheid van de onderneming verleidt gemakkelijk tot de slotsom dat de *Belgische Muzen-Almanak* een mislukking was. Janneke Weijermars, die aan deze almanak een verhelderend essay wijdde, acht Waps almanak echter van grote betekenis: het was ‘qua verspreiding en portee zonder twijfel de meest invloedrijke Zuidelijke almanak in de Hollandse tijd’.⁹ Wat die invloed dan precies was, daar is Weijermars niet erg duidelijk over. Wap gaf enkele dichters uit het Zuiden – Jan Frans Willems en Maria Doolaeghe, om de bekendste te noemen – een podium voor Zuid én Noord, zoveel is wel duidelijk. Volgens Maria Doolaeghe was Waps almanak zelfs van doorslaggevend belang voor de ontwikkeling van belangrijke Vlaamse auteurs, zoals Karel Ledeganck.¹⁰

Weijermars laat bij het opmaken van de balans onvermeld dat enkele jaren later, in 1834, het *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje* werd uitgegeven, naar het voorbeeld van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* en de *Belgische Muzen-Almanak*. Het initiatief van Wap had dus meer gevolgen dan zich aanvankelijk liet aanzien. Maria Doolaeghe, dichteres uit Diksmuide en ook al in de *Belgische Muzen-Almanak* vertegenwoordigd, is in dat *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje* jaar na jaar prominent aanwezig. Het *Jaarboekje* hield het dertig jaar vol.¹¹ Het Noorden was in het *Jaarboekje* goeddeels afwezig.

Dichters in de Belgische Muzen-Almanak

Voor veel dichters was de opname in de *Belgische Muzen-Almanak* een bijzondere gebeurtenis.¹² In de eerste plaats natuurlijk voor de Vlaamse dichters die – ofschoon afkomstig uit onvruchtbare streken – toch maar mooi in één bandje mochten verschijnen, met onbetwiste grootheden als Willem Bilderdijk, Petronella Moens, Johannes Kinker en A.C.W. Staring. In de eerste jaargang zijn de volgende uit Vlaanderen afkomstige ‘barden’ vertegenwoordigd: L.V. (Brussel), Willem van Vastrik (Gent), J. Haefkens (Gent), R. (Mechelen), F.G. (Aelst), F.C. de Greuve (Leuven), S. (Antwerpen), D.J. den Beer Portugael (Ieperen), SP. (Gent), C.A. Vervier (Gent), Van Rysingen (Lokeren), L.P. Van den Eynde (Gent), Jan Frans Willems (Antwerpen), A.J. Duncan (Gent), C. Serrure (Antwerpen), E. (Gent). Dat is een flink aantal. Het is dus niet zo, zoals de DBNL-nieuwsbrief van juli/augustus 2017 wil, dat er in de almanak louter Noord-Nederlanders publiceerden.¹³ Verhoudingswijs veel Vlamingen tekenen met de eerste letter van hun achternaam. Dichters uit het Noorden zie je dat niet doen. Over het algemeen dragen deze dichters korte gedichten bij. In België werkzame dichters van Nederlandse komaf zijn ook present: J. Kinker (Luik), Jan Wap (Gent) en C. van Marle (Brussel). In die groep van

⁹ Weijermars, ‘De Belgische Muzen-Almanak’, p. 126.

¹⁰ Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*, p. 165.

¹¹ Ada Deprez en Mario Baeck, *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje 1834-1875*, Gent 1983.

¹² Annemie De Clercq en Ada Deprez, *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw*, Gent 1996, p. 62-65 biedt een eerste indruk, p. 256-278 een overzicht van alle bijdragen, p. 333-335 een auteursregister.

¹³ Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*, Nijmegen 2008, p. 28 verkleint het Vlaamse aandeel in de *Belgische Muzen-Almanak*. Volgens haar is Willems de ‘enige Zuid-Nederlander die regelmatig een bijdrage leverde’.

‘Vlaamse’ namen – Vlaams, omdat ze onder hun gedicht een woonplaats in Vlaanderen noemen – bevinden zich nog enkele dichters van Nederlandse origine, zoals Diederik Jacobus den Beer Poortugael die als militair in Ieper gelegerd was. Van sommigen is weinig bekend: Haefkens redacteur van het ‘Gendsche Nieuwsblad’, had zich gekeerd tegen Da Costa en diens cultuurkritiek en hij vertrok al in 1826 op een diplomatieke missie naar Guatemala, waarover hij een belangrijk boek schreef, maar of hij van het Noorden of het Zuiden was, is niet duidelijk.¹⁴

Sommige, op dat moment nog onbekende Nederlandse dichters maken in de *Belgische Muzen-Almanak* een opvallende entree. Het gedicht waar de eerste jaargang mee opent, is van de Rotterdammer G. van de Linde, J.Z.: ‘Aan den Tijd, bij den aanvang des Jaars’. Gerrit van de Linde zou later als student in Leiden zoveel kwade faam verwerven dat hij ervoor koos om het land te verlaten.¹⁵ In Engeland werd hij ‘De Schoolmeester’. In 1825 was hij echter nog volstrekt onbekend. De vooraanstaande plaats in de almanak dankte Van de Linde ongetwijfeld aan het onderwerp van zijn gedicht. Het was voor een jaarboekje aantrekkelijk om te starten met een gedicht ‘bij den aanvang des Jaars’. Het gedicht van de Rotterdamse dichter H. Maronier, ‘Bij het einde des Jaars’, sloot het jaarboekje passend af. Dat de dichters die openden en afsloten uit Rotterdam kwamen, kan haast geen toeval zijn. Wap, ook een Rotterdammer, heeft ongetwijfeld zijn stadgenoten een gericht verzoek gedaan, zodat de aan de muzen gewijde almanak de schijn kon ophouden net zo’n jaarboekje te zijn als de traditionele almanakken die de tijd bijhielden.

Ook gevestigde auteurs deden geestdriftig mee. De Gentse uitgever Stéven, die kantoor hield aan de Predikheeren-kaai nr 11, stuurde in het begin van mei een ‘bevallige’ circulaire rond, waarmee hij dichters in zeer vleierende termen uitnodigde om gedichten bij te dragen. Er waren dichters, zoals de Middelburger A.F. Sifflé, die voorzichtig protesteerden tegen de lofspraak in de uitnodiging ‘die echter in uitdrukkingen vervat is, welke, op mij toegepast, waarlijk al te vereerend zijn’.¹⁶ Dat weerhield niemand ervan om desondanks een of enkele gedichten naar Gent te sturen. Zij stuurden sterke gedichten naar Stéven, ‘Voornaam Boekhandelaar’. Staring zond voor de vierde jaargang van de almanak zijn ‘Jaromir te Praag’ in. Staring wist welke waarde hij vertegenwoordigde: hij ging slechts akkoord met plaatsing van zijn ‘Jaromir’ wanneer er door de uitgever een illustratie bij het gedicht werd geplaatst.¹⁷ Die Jaromir-tekst is van alle in de vijf jaargangen opgenomen verzen misschien wel de belangrijkste, zeker de bekendste. Bilderdijk, toch niet altijd de gemakkelijkste, liet zich vermurwen en schonk zijn bewonderaar Jan Wap enkele gedichten, voor de eerste jaargang onder meer een gedicht waarin hij collega-dichter Cornelis Loots hekelde: ‘LOOTS, sta af, blijf in uw eigen perken!’¹⁸

¹⁴ Joke Verfaillie en Annelies Somers, *Inventaris van het archief van de provincie Oost-Vlaanderen, Hollandse periode* biedt verwijzingen naar Haefkens. Ook brieven van Haefkens in NA Archief Vreede-Van Marle. Graag zou ik meer lezen over deze man.

¹⁵ Marita Mathijssen, Henk Eijssens en Dick Welsink, *Schandaal in Leiden. Brieven over de lotgevallen van de theologiestudent Gerrit van de Linde*, Amsterdam 1978 p. 26 memoreert Van de Lindes medewerking aan de *Belgische Muzen-Almanak*. De Clercq en Deprez, *Bibliografie* plaatst een met G.L. gesigineerd gedicht in BMA (3) 1828, p. 87 (‘In het Album van een Meisje, dat veel van dansen hield’, Leyden) op naam van Van de Linde.

¹⁶ Brief A.F. Sifflé aan A.B. Stéven, d.d. Middelburg 20-12-1825 (UBA Hs 20 Bij No 1).

¹⁷ G.E. Opstelten (ed.), *Brieven van Mr. A.C.W. Staring*, Haarlem 1916, deel 2, p. 116. In een noot bij de brief van Staring aan redacteur Wap, d.d. 19 mei 1828, meldt de editeur dat in het familiearchief Staring een beschrijving van het plaatje en de brief aan uitgever Stéven te vinden zijn. Is dat de brief die bewaard wordt in KBH onder signatuur KW 130 G 36 nr 2? In deze brief van 8 februari 1828 stelt Staring op nogal hoge toon de genoemde voorwaarde. Hij verwijst er naar een tekening, maar die is niet aan het KBH-handschrift toegevoegd.

¹⁸ Bilderdijk, ‘Aan den Hoogleraar Kesteloot, Na de lezing der Lofrede op den groote Boerhaave’, in: BMA 1 (1826), p. 71.

In december ontvingen de dichters die een bijdrage hadden geleverd een fraai exemplaar van de *Belgische Muzen-Almanak*. Een enkeling liet de brief, waarmee de uitgever dank gezegd werd, vast vergezeld gaan van gedichten voor de volgende jaargang. Dat zegt wel iets over het aanzien dat de almanak onder dichters genoot: wie in de *Belgische* stond, telde mee!

Petronella Moens deelde in het enthousiasme. Zij is in de eerste vier van de vijf jaargangen met gedichten aanwezig. In mei 1828 verontschuldigde zij zich bij uitgever Stéven voor de vertraging van haar inzending, maar dat zij aan de almanak ‘zoo gaarn mijn jaarlijks offer breng’.¹⁹ In totaal droeg zij vijf gedichten bij. Dat zijn er twee meer dan de drie die genoemd zijn in de Moens-bibliografie, waar het grote boek van Ans Veltman mee afsluit. Blijkbaar is de eerste jaargang van de *Belgische Muzen-Almanak* aan Veltmans aandacht ontsnapt. In de vijfde jaargang ontbreekt Moens. Niet duidelijk waarom dat is. Onder de vijf gedichten van Moens in de *Belgische Muzen-Almanak* staat de naam van Utrecht, Moens’ woonplaats van dat moment.

Een overzichtje van Moens’ bijdragen aan de *Belgische Muzen-Almanak* (hieronder *BMA*):

- *BMA* 1 (1826): p. 13-16: Petronella Moens, ‘Aan de vereenigde Nederlanden.’
- *BMA* 1 (1826): p. 90-119: Petronella Moens, ‘Herinnering in den herfst van het jaar 1821, aan eene wandeling naar den bouwval van Brederode’s Burgt, in de elfde eeuw door een’ der Hollandsche Graven aan zijn’ zoon Sikko geschonken, en in de veertiende eeuw verwoest door den Graaf van Loon, gehuwd aan Gravin Ada van Holland.’
- *BMA* 2 (1827): p. 23-32: Petronella Moens, ‘De Onsterfelijkheid.’
- *BMA* 3 (1828): p. 119-129: Petronella Moens, ‘Aardenburg verdedigd den 27 Junij 1672.’
- *BMA* 4 (1829): p. 88-101: Petronella Moens, ‘Jacoba van Beijeren en Frank van Borselen.’

Wat opvalt, is dat het bijna alle zeer omvangrijke gedichten zijn. Het tweede gedicht dat van haar in de eerste jaargang te vinden, telt liefst dertig bladzijden. Het gedicht is ook al wat ouder, het heeft 1821 als jaar van ontstaan. Waar almanakken doorgaans recent werk van beperkte omvang publiceren, moet de uitzondering die hier voor Petronella Moens een indicatie zijn voor de bijzondere status die Jan Wap haar toekende. Moens moet zich daar ook bewust van zijn geweest.

In de periode 1819-1840 behoorde zij, zoals gezien, tot de aanzienlijkste dichters. Bilderdijk, met wie Moens de koppositie deelde, mocht in de almanak een collega-dichter de mantel uitvegen. Wat niemand mocht, werd Bilderdijk toegestaan. Moens schond een andere code, die van de beperkte omvang, maar zij mocht dat.

Wat bijdroeg aan haar uitzonderlijke positie in de *Belgische Muzen-Almanak* was haar vertrouwdeheid met de literaire werelden aan beide zijden van de oorspronkelijke grens. In het Zuiden mocht zij op veel sympathie rekenen. Dat zal van doen hebben gehad met haar blindheid, ook bij lezers in het Zuiden goed voor medelijden, maar ook met haar jaren in Aardenburg, in het toenmalige Staats-Vlaanderen. Brugge lag in Aardenburg op een steenworp afstand. De rederijderskamers in Vlaanderen lagen op kortere afstand dan de genootschappen in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam.²⁰

Veel Moens in de almanak was goed voor de verkoop, in Noord én Zuid. Onder de intekenaars, die hun naam hadden laten vastleggen op de lijst in de eerste almanak, bevonden zich notabelen uit

¹⁹ Brief Petronella Moens aan A.B. Stéven, d.d. Utrecht 26-5-1828 (UBA Hs N 11:3).

²⁰ Voor de contacten met Vlaanderen: Veltman-van den Bos, *Petronella Moens*, p. 36-40.

Aardenburg: burgemeester B. van den Broecke, notaris S. van den Broecke, de raadsleden J.A. Hemy en A. Vermere, de ontvanger J. Blindenbach en de koopman N. van den Broecke. Ze waren met hun zessen goed voor zeven exemplaren. De intekening houdt stellig verband met de verwachte aanwezigheid van 'hun' Petronella Moens. Ook J. Moens, medisch student in Gent, zal om die reden hebben ingetekend. Lokale trots en familiebanden speelden een rolletje bij de intekening, voor veel anderen zal de aanwezigheid van het beste uit het Noorden en de aanstormende dichters uit het Zuiden voldoende aanleiding zijn geweest om de naam op de lijst te laten zetten.

Algemeen Nut en Koning Willem

De inhoud van de *Belgische Muzen-Almanak* laat zich niet in enkele woorden typeren. Aan de verleiding om dat dan toch te doen, zal ik weerstand bieden. Enkele observaties veroorloof ik me wel.

De gedichten in de vijf deeltjes reflecteren het project van Wap, gericht op de emancipatie van het Zuiden. Die emancipatie neemt het Noorden als norm, in het bijzonder het verlichte nutsdenken. In de eerste jaargang is het gegraveerde portret te vinden van Jan Nieuwenhuizen, de 'heilige' van de vaderlandse Verlichting, vergezeld van een vers van redacteur Jan Wap 'Op de afbeelding van Nieuwenhuizen, Stichter der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'. De 'achtb're grijsaard' heeft de zon van de Verlichting laten opgaan.²¹

Verder is er in die eerste jaargang een 'Uitboezeming Bij gelegenheid der eerste plegtige vergadering van het Gentsche departement Tot Nut van 't Algemeen op 29 November 1824', geschreven door J. Haefkens.²² Het Nut wordt daarin vergeleken met een boom, die nu in Gent een nieuwe tak rijker is.²³ De Nutsboom bloeit nu veertig jaar, 'tot heil der menschheid'. 'Zijn wortel, menschenmin'. De boom van het Nut kende een vijand in de 'Genius van 't kwaad'. Die genius neemt het woord:

“Hoe,” sprak hij, ‘zal de mensch zich dan alom bevrijden
Van 's domheids ijzren jok, dat zijne schouders drukt?
Wat wordt er van mijn rijk, zoo 't licht der wetenschappen,
In elken levensstand, hem aan zijn ramp ontrukkt?’²⁴

Het kwade, vijand van de Verlichting, laat 'orkanen woeden', maar het boompje houdt stand. Sterker nog: de wortels van die boom, 'die Y en Maas en Rhijn bespoelen', bereiken nu het 'schoone land, waardoor de Schelde vloeit'. De wat gekunstelde beeldspraak, die vaderlandse rivieren die de

²¹ J.J.F. Wap, 'Op de afbeelding van Nieuwenhuizen, Stichter der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen', in: *BMA* 1 (1826). M. (Petronella Moens? Andere gedichten in het zelfde bundeltje dragen de initialen P.M., wat overtuigender in Moens' richting wijst) droeg het gedicht 'Bij het graf van Nieuwenhuizen' bij aan het *Zakboekje voor het Verstand en Hart voor het jaar MDCCCVII*, Amsterdam, P. Briët, p. 99, waarin tegenover de tijd, die metaal en arduin vergruist, Gods gedenkboek staat, waarin de 'mensenliefde' vastgelegd blijft. De kwalificatie 'heilige' hier op te vatten op de wijze zoals beschreven door John Exalto, *Gereformeerde heiligen. De religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland*, Nijmegen 2005. Exalto besteedt ook veel aandacht aan de verering van Willem van Oranje.

²² J. Haefkens, 'Uitboezeming', in: *BMA* 1 (1826), p. 60-61. De verspreiding van het Nut in Vlaanderen blijkt ook uit: P. van Genabeth, 'Lied Gezongen door de kweekelingen van 's Rijks lagere school der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, te Brugge, bij de openbare belooning van menschevrienden', in: *BMA* 3 (1828), p. 210-212. Ook in *BMA* 4 (1829), p. 82-84 is Van Genabeth vertegenwoordigd met een gedicht bij gelegenheid van een Nutsactiviteit in Brugge.

²³ De metafoor van de boom werd ook al gebruikt in het voorwoord van *BMA*, waarin een beroep gedaan wordt op de dichters uit het Zuiden om het Hollandse zaad in de tot die datum onvruchtbare grond op te kweken tot een bloeiende boom.

²⁴ Haefkens, 'Uitboezeming', p. 61.

Nutsboom voeden, laat niet raden naar de herkomst van Nut en Verlichting: het Noorden. Het land van de Schelde is missiegebied.

In een gedicht gewijd aan ‘het gebouw der Hoogeschool, te Gent’, noteert Wap:

Geen Belg zal ooit het heil vergeten,
Door Neêrlands vader aangebragt.²⁵

Met die ‘vader’ wordt ongetwijfeld Koning Willem I bedoeld. Kinker doopte Willem ‘Der Belgen hoop en heil te gader’.²⁶ In het gedicht ‘Neêrlands Koning’ had het vaderland, zoals de Nutsboom van hiervoor, af te rekenen met de dreiging van ‘onweêrswolk’.²⁷ Vaderland en Verlichting trotseren het noodweer. Dankzij Nieuwenhuizen en Koning Willem I mag het Zuiden delen in het Hollandse heil.

De verbondenheid van Oranje en Nut krijgt in het bijzonder gestalte in het verjaarsvers voor de erfprins, ‘gevierd in ‘t Nut van ‘t Algemeen’. De Elburgse dichter besluit zijn vers met de wens:

Dat Neêrlands Stamhuis bloeien moog’,
Tot Nut van ‘t Algemeen!²⁸

Opvallend is dat pogingen om het Zuiden te protestantiseren lijken te ontbreken. Van de katholiek Jan Wap mocht dat ook niet verwacht worden. De veelvuldig bezongen en aangehaalde God is een God van alle gezindten. Het katholicisme krijgt opvallend genoeg de nodige ruimte. In het kalenderdeel van de almanak is een heiligenkalender opgenomen, wat in almanakken uit het Noorden moeilijk voorstelbaar is.²⁹ De Leidse dichter W. draagt ‘Aan Romes Kerk, bij den dood van Paus Pius VII’ bij, een gedicht van vier kwatrijnen, waarin de dood van de ‘Godsgezant’, ‘miskend, gehoond, gesmaad’, betreurd wordt.³⁰ F. de Vos, een dichter uit Ninove, verbeeldde in ‘Aan een’ Kloosterling’ vol bewondering het leven van de kloosterling, die vol bedaardheid de stormen hoort ‘loeiën’.³¹

Van ‘ongeloof’ wordt vanzelfsprekend afstand genomen. Volgens H. Maronier is de ‘Wijsbegeerte van het Ongeloof’ zelfs in strijd met de Verlichting.³²

De vijf gedichten van Petronella Moens

Van de vijf gedichten van Petronella Moens in de *Belgische Muzen-Almanak* zijn er drie die de lezer verplaatsen naar het vaderlands verleden. Er waren meer dichters die hun stof putten uit de geschiedenis, ook in de *Belgische Muzen-Almanak*. De representatie van het vaderlandse verleden – het ontzet van Leiden, de torenbrand in Mechelen, de slag om de Doggersbank – zou een aparte studie verdienen. Over de drie ‘historische’ gedichten van Moens aanstonds meer.

²⁵ J.J.F. Wap, ‘Bij de beschouwing van het gebouw der Hoogeschool, te Gent’, in: BMA 1 (1826), p. 179-182; het geciteerde op p. 182

²⁶ J. Kinker, ‘Den 24 Augustus 1572 en 1772 Herdacht, bij de Verjaring van Z.M. den Koning der Nederlanden, op den 24 Augustus 1826’, in: BMA 2 (1827), p. 102-103; het geciteerde op p. 103

²⁷ M.J. Lelijveld, ‘Neêrlands Koning’, in: BMA 1 (1826), p. 144.

²⁸ J.F. van Goethem, ‘Ter verjaring van Z.K.H. den Erfprins, gevierd in ‘t Nut van ‘t Algemeen’, in: BMA 3 (1828), p. 201-202.

²⁹ Een heiligenkalender maakt ook deel uit van de *Lierschen Almanak* (1824-1825) en ook van de in Brussel uitgegeven *Almanak voor Blijgeestigen* (1826-1830). Aan die laatste almanak droeg Petronella Moens in 1828, 1829 en 1831 bij.

³⁰ W., ‘Aan Romes Kerk, bij den dood van Paus Pius VII’, in: BMA 1 (1826), p. 69-70.

³¹ F. de Vos, ‘Aan een’ Kloosterling’, in: BMA 3 (1828), p. 84-85.

³² H. Maronier, ‘Aan de aanhangers der Wijsbegeerte van het Ongeloof’, in: BMA 2 (1827), p. 93-101.

Moens' twee andere gedichten hebben een vaderlandslievend en religieus karakter. Het eerste, 'Aan de vereenigde Nederlanden', is een gedicht waarin de eenheid van Noord en Zuid gevierd wordt: 'Juicht, Zuid- en Noorder Nederlanden!' Moens conformeerde zich met dit gedicht, dat in de eerste jaargang was opgenomen, aan de missie die de *Belgische Muzen-Almanak* dacht te moeten volvoeren. In het gedicht staat de broederschap centraal. Lag de 'mensenmin' ten grondslag aan het Nut, het is 'broedermin' die de basis vormt van het nieuwe, verenigde 'Neêrland'. Met die 'broedermin' zijn gewetensvrijheid, volksverlichting en een zuivere Nederlandse taal onlosmakelijk verbonden. Dat het met die vrijheid en met de Verlichting voordien niet zo goed gesteld was, wordt door Moens eerder gesuggereerd dan beweerd. De vrijheid van geweten was volgens haar 'zoo lang betwist door woeste drift', de vestiging van de Verlichting volgde op 'twisten' die 't broederlijk geslacht' verscheurden. Over de positie van het Nederlands in het Zuiden is zij explicieter. Vreemden verachtten 'sinds lang' het Nederlands 'in Vlaand'rens beemden', 'door een' onzuivren toon'. Die onzuivere toon – Moens laat in het midden wat zij daarmee bedoelt – verdwijnt en het Nederlands herneemt ook in het Zuiden 'haar Godd'lijk schoon'.

De door Moens toegejuichte eenwording, de door haar bejubelde transformatie van het Zuiden lijkt overigens eerder wens dan werkelijkheid. Zij ziet voor zich 'Eendragts gouden eeuw!' De kunsten vlechten vast 'eerlaurieren' voor de verbintenis van 'Noord- en Zuid'lijk Nederland!

Een jaar later, in 1827, bood de *Belgische Muzen-Almanak* ruimte aan het gedicht 'De Onsterfelijkheid'. Net als het hiervoor besproken gedicht 'Aan de vereenigde Nederlanden' bestond dit nieuwe gedichten uit strofen van 10 versregels. 'De Onsterfelijkheid' is een christelijk-moraliserend gedicht, dat zich in het begin, 'bij uw graf' wendt tot de 'zoon der aarde', de 'mensch': 'k Zing, mensch! 'k zing uw onsterf'lijkheid'.

Het geloof in de eigen onsterfelijkheid was de mens niet van meet af aan gegeven. Na de zondeval was de mens overgeleverd aan het 'slavenjuk der zinn'lijkheid', 'de rede tastte angstvallig rond' en vond geen troost in wat mogelijk was. Het was de 'Verbeelding' die de mensen het volgend leven onder ogen bracht, het was de hoop 'op hooger licht' die wijsgeren als Socrates verblijdde. Wat hoop was, werd pas zekerheid met de kruisdood van Christus: 'Wij zien de onsterf'lijkheid in Hem, die stierf, maar leeft.' Christus' dood heropende de toegangsdeuren voor het Paradijs.

Vervolgens keert Moens terug naar het kerkhof, waar zij in het begin van het gedicht nadacht over de geschiedenis van de onsterfelijkheid. Nu echter is het donker en sluipt een zekere Lorenzo rond. Hij gelooft niet in de onsterfelijkheid ('Uw aanzijn eindigt met den dood'). Bij het sterven van Emma, 'uw gekozen bruid' vervalt hij tot wanhoop:

De zwarte zelfmoord wenkt, nog doet hem doodschrik beven,
Dan ach – de gruwel is volbracht.

Ook Nina gelooft niet in de onsterfelijkheid. Zij is een jonge moeder en dwaalt na de dood van haar zuigeling 'met losgereten haar' over het kerkhof. Troost vindt zij niet.

Maar dan richt de dichteres zich tot de droeve moeder: 'O Nina!' en zij vertelt dat haar kind thans 'in een hooger, zaalger spheer' verkeert.

Na Lorenzo en Nina komen Alcest, Philant en Celesta in beeld en zij geloven wél in de onsterfelijkheid. Zij kennen ook verdriet, maar weten: 'Voor ons is 't sterven een geboorte, in zaalger wereld.'

Petronella Moens geloofde niet alleen in de volksverlichting, langs de lijnen van het Nut, en in de verbroedering van Noord en Zuid, maar ook in een leven na de dood. Meer dan eens raken in haar poëzie verlicht nutsdenken, vaderlandsliefde en godsdienstigheid met elkaar verstrikt of verweven.

In drie van de vijf gedichten betrad Petronella Moens het vaderlands verleden. In de eerste jaargang van de *Belgische Muzen-Almanak* is er het gedicht 'Herinnering', dat 30 bladzijden telt. Het gedicht is een herinnering aan een bezoek dat de dichteres in 1821 bracht aan 'den bouwval van Brederode's Burgt'. Dat deed zij niet alleen. Het was 'zaalge vriendschap', die met 'uwe hand' haar leidde.³³ Later in het gedicht wordt duidelijk dat zij de ruïne, die nabij Santpoort ligt, bezocht met de dichter W.H. Warnsinck. De 'zaalge vriendschap', dat was hij. Zijn landgoed Willemsoord, waar Moens vrij geregeld verbleef, lag in Overveen, niet erg ver verwijderd van de bouwval.

Moens kwalificeerde het bezoek aan de ruïne als een 'beëvaart', omdat die stenen, die samen het 'achtbaar puin van Breëroô's Burgtslot' vormden, alle getuigenis aflegden van 'de eenvoudigheid van 't voorgeslacht'. Het gedicht herinnert aan een bedevaart naar een ruïne, die de pelgrims herinnerde aan vervlogen tijden. Een herinnering binnen een herinnering dus.

Het gedicht zet hoog in: het begint met een 'Voorzang' en biedt naast andere onderdelen ook nog een 'Treurzang', een 'Nazang' en een 'Toezang'. Die 'Toezang', die het gedicht besluit, is 'gewijd aan mijn' hooggeschatte vriend W.H. Warnsinck'.³⁴ Daarmee keert de 'Herinnering' als het ware terug bij het door Moens en Warnsinck betreden terrein bij de ruïne en ook terug in 1821.

Het grootste deel van het gedicht is een evocatie van de tijden van weleer. Voordat de weg naar het verleden wordt ingeslagen, vraagt de dichteres om hulp van Ossian, de zoon van Fingal. Velen geloofden in het begin van de negentiende eeuw nog in de authenticiteit van de bard Ossian, die een indrukwekkend epos zou hebben geschreven in het Schots-Gaelisch. Moens blijkt ook. Pas veel later werd duidelijk dat de Schotse dichter James Macpherson zijn kennis van de klassieken en van Schotse tradities optimaal had aangesproken. Heel Europa geloofde in Ossian, veel dichters volgden Ossian na. Ook in Nederland, zoals een in 1961 verschenen proefschrift van Q.W.J. Daas duidelijk maakt.³⁵ In het boek van Daas komt Petronella Moens' Ossianisme niet voor.

In de natuur rondom de ruïne weigert de harp van de dichtkunst aanvankelijk alle dienst. De stenen overblijfselen van lang geleden worden vergeleken met een graf, dat – metaforisch gesproken – door de verbeeldingskracht geopend kan worden.³⁶ Pas na het invoeren van Ossians hulp – 'een sprank van 't heilig vuur' wordt gevraagd: het gaat hier om een klassieke invocatio – raakt het dichtelijk gemoed bevangen:

Dáár, bij het brokk'lig puin van Breëro's aadlijk slot,
Gevoelde ik, hoe de tijd met sterkte en grootheid spot.
Dáár, bij dien bouwval, waaraan de eeuwen rust'loos knagen,
Scheen 't mij den mensch onwaard, zijn heil van 't stof te vragen.³⁷

Wat er van de burcht rest – de muren, de stenen -, roept bij de dichteres beelden op:

Zoo, breede muuren! die der ouden kunst mij toonden,

³³ Petronella Moens, 'Herinnering', in: *BMA* 1 (1826), p. 92.

³⁴ Id., p. 117-119.

³⁵ Q.W.J. Daas, *De Gezangen van Ossian in Nederland*, Nijmegen 1961.

³⁶ Parallellen met het eerder besproken gedicht 'De onsterfelijkheid' liggen hier voor de hand, maar worden hier niet verder uitgewerkt.

³⁷ Petronella Moens, 'Herinnering', in: *BMA* 1 (1826), p. 92.

Zoo waande ik hen te zien, die eens uw kreits bewoonden.³⁸

Het is de ‘verbeeldingskracht’ die ‘speer en schilden’ ziet en enkele regels later ‘zag’ de dichteres ‘ook ’s vromen ramp, en ’t stout gevoel der boozen’. Waar Ossians inspiratie en eigen voorstellingsvermogen scènes tot leven brengen, is het moeilijk om niet aan Moens’ gemankeerd netvlies te denken. Veel lezers dachten bij het lezen van haar naam onmiddellijk aan haar blindheid en het heeft er alle schijn van dat Moens zich daarvan bewust was en juist daarom de nadruk legde op de visualiserende kracht van inspiratie en imaginatie.

In beeld komt de jonge en dappere ridder Edwin, een telg van het geslacht Brederode. Zijn vader Sikko had zich de naam Brederode verdiend, omdat hij ‘in heel zijn *breedte*’ rovers uitrooide. Dat ziet er uit als een nogal kinderlijke etymologie, maar irritatie daarover verdwijnt met de ‘heldendood’ van Brederode. Ook Edwins moeder Bertha overlijdt en dan trekt Edwin naar ‘waar ’t kruis van ’s werelds redder stond’:

Straks ruilt hij Hollands vlakke weiden
Voor Palestina’s heuv’lig oord.

Edwin blijkt tijdens de kruistochten een ware held: hij vlucht niet en ‘slagt onchrist’nen’.

Na een korte ‘Treurzang’ verplaatst de scène zich van de strijdende christen Edwin naar de tegenpartij. Aan de andere zijde van het front geeft Thirza borstvoeding aan haar voedsterkind Selima en waant zij haar eigen zoon Osman het slachtoffer van een christelijke speer. Maar dan is er de stem van Osman, hij leeft en roept de hulp in van zijn moeder:

“Ach! zie hier in ’t lommer
Een’ Christen, die den doodsnik geeft.
Mijn moeder, laat uw zorg mij helpen,
Om ’t gudsend bloed eens helds te stelpen.
Ach, hij is Christen, maar de trouw zijns vijands waard.”³⁹

En waarom dan wel? De nu zo bloedende christen – de lezer kent er op dat moment maar één: Edwin – had Osman ontwapend, maar toen Osman vervolgens aangevallen werd door ‘vlugtelingen’ had de christen hem het zwaard ‘hergeven’. Edwin moest duur betalen voor die heldendaad: een zekere Achmed stak hem met een dolk.

Osman heeft hierover veel verdriet en even maakt het verschil tussen ‘Christ’nen en Mahomedaanen’ niet uit, zij bevinden zich onder ‘denzelfden hemelgloed’. Osman draagt Edwin naar een ‘eenzaam bosch’ om hem daar te verzorgen. Daar vindt ook de ontmoeting tussen Osman en zijn moeder plaats.

Dankzij de goede zorgen van moeder en zoon herstelt Edwin. Deze christenridder wordt niet krijgsgevangen genomen, maar zijn ziel raakt door ‘zachter keten’ ‘vast gesnoerd’: de liefde voor Selima.⁴⁰ Het probleem, dat daardoor ontstaat, is eeuwen eerder gethematiseerd in de oosterse ridderromans: de ontmoeting van christenen en ‘heidenen’. Het probleem is er ook opgelost: de oosterling Floris, in Floris ende Blanchefloer, is verliefd op een christelijk meisje, maar hij is óók

³⁸ Id., p. 93.

³⁹ Id., p. 102.

⁴⁰ Id., p. 105-106.

‘dapper, gevoelig, vatbaar voor rede en vol genade voor aan hem overgeleverde slachtoffers’ én uiteindelijk ‘bekeerbaar’.⁴¹

Zo oogt ook Selima als christen zonder christendom, maar als de nood hoog is, is de redding nabij: Selima was als kind door rovers uit Griekenland meegenomen en ze was dus een christen mét christendom. De dichteres roept Selima op om met Edwin te vluchten:

Vlied, lieve Selima, ontvlied!
De stem des bloeds weerhoudt u niet.⁴²

Ze luisteren naar het advies en nemen de vlucht. In een klooster ‘bij Bethlehem’ krijgt ze lessen in christendom, op pinksterochtend wordt ze gedoopt door ‘bisschop Godewin’ en neemt de nieuwe naam Agnes aan.

Over de zee gaat het huiswaarts, richting Holland, waar Edwin bij thuiskomst als een held wordt begroet. ‘Breêroôds oude burgt’ valt in de smaak van Edwin en hij leidt zijn ‘Palestijnsche schoone’ door de poort naar de ‘feestzaal’. Hier ‘scheen’ ‘de weg naar ’t graf een bloeiend Eden’.⁴³

De breekbaarheid van aards geluk wordt duidelijk wanneer de oorlog uitbreekt en Edwin uit zijn droom helpt. Het is ‘bad guy’ Van Loon, die uit berekening Ada van Holland had gehuwd en het nu gemunt heeft op de burcht en de bewoners. Agnes wil van de zijde van haar man niet wijken, beiden vinden de dood in de brandende burcht: ‘gloeijend puin’ wordt hun graf.

Met de dood van deze rechtvaardigen is de toekomst van de burcht als ruïne in zekere zin bezegeld, als ‘een lieu de mémoire’. De herinnering eraan is door de dichteres vastgelegd, dankzij de beschrijving die vriend Warnsinck haar gaf:

Mij af te schilderen wat zich spiegelde in uwe oogen,
Is glans verspreiden in mijn’ zwarten middernacht;
’t Is meer dan weldoen, ’t is vereedlen, ’t is verhoogen
Van mijn gevoel en den kingskracht.⁴⁴

Het gedicht ‘Herinnering’ is geen gedicht dat de tijd met gemak getrotseerd heeft, maar het is interessant genoeg. In het bijzonder de ontmoeting tussen Oost en West, tussen toen en nu verdient nadere beschouwing.⁴⁵

Ook Moens’ gedichten die in de derde en vierde jaargang van de *Belgische Muzen-Almanak* te vinden zijn, verplaatsen de lezer naar het vaderlands verleden. In de derde jaargang schrijft Moens over de belegering in 1672 van haar ‘eigen’ Aardenburg: hoe het nietige stadje met succes weerstand bood aan de Franse overmacht. In de vierde jaargang gaat het over ‘Jacoba van Beijeren en Frank van Borselen’, een middeleeuws duo dat in die jaren meer dan eens optrad. Adriaan Loosjes had aan hen een roman gewijd.

Moens put voor beide gedichten uit ‘s Lands historieblaân’: zij vermengt een in het verleden gesitueerde strijd tussen goed en kwaad met een verhaal van een gedwarsboomde liefde. In het

⁴¹ Herman Pleij, *Het literaire leven in de middeleeuwen*, Leiden 1984, p. 53.

⁴² Petronella Moens, ‘Herinnering’, p. 108.

⁴³ Id., p. 113-114.

⁴⁴ Id., p. 118.

⁴⁵ Het is ook interessant om te zien of (en zoja: hoe) deze ‘stof’ ook door andere dichters gebruikt is. Van Staring is een gedicht over Ada van Holland bekend.

Aardenburg-gedicht is het Frankrijk van Lodewijk de Veertiende het kwaad. Het belangrijkste kenmerk, het belangrijkste defect van de Fransen is hun ‘trotsch’. Bij herhaling wordt het als adjectief gebruikt. Het liefvallig meisje Roosje – een echo van Bellamy? – wil graag met Beekman trouwen, maar hij is in de ogen van Roosjes vader ‘te min’. Beekman voert met succes de verdediging van Aardenburg aan en daarmee maakt hij zich in de ogen van de schoonvader waardig als schoonzoon.

In het gedicht over de Zeeuw Frank van Borselen en Jacoba van Beijeren bestaat het kwaad uit de ‘heerschzugt’ van Philips van Bourgondiën. Hij wil Van Borselen met de dood straffen omdat hij in strijd met de bepalingen met Jacoba van Beieren is getrouwd. Jacoba nadert in gezelschap van Philips het kasteel van Rupelmonde waar de executie op handen is, maar om onduidelijke redenen gaat dat dan niet door en wordt het koppel herenigd. Over het gedicht schreef Lotte Jensen in het voorbijgaan dat de nadruk er viel op ‘het liefdesgeluk dat de onfortuinlijke Jacoba eindelijk ten deel valt in de armen van Van Borselen’.⁴⁶ Dat lijkt erg Jacoba-centrisch gelezen.⁴⁷ De onfortuinlijke Jacoba speelt toch duidelijk tweede viool in het gedicht. Centrale figuur is Van Borselen. Zijn geschiedenis – en ook die van Aardenburg uit 1672 – brengt aan het licht dat ‘heerschzugt’ het niet wint van de liefde:

Liefde, liefde schept een toekomst,
Schittrend als het morgenuur.⁴⁸

Zo kwamen Petronella Moens en de *Belgische Muzen-Almanak* overeen in hun montere kijk op de nabije toekomst. Voor hun visie op de glorierijke toekomst van het koninkrijk vonden Moens en de almanak-redactie argumenten in het vaderlands verleden, in de volksverlichting, in een intussen algemeen beleden christendom en in de charismatische vorst Willem.

Voor wie weet wat er volgde, is het gemakkelijk om dat optimisme naïef te noemen. Gemakzuchtig ook. De toast van Van Duyse in 1828, waarin hij voor het Zuiden een Bilderdijk en een Moens wenste, en de Hollandse bijdragen aan de *Belgische Muzen-Almanak* laten echter duidelijk zien dat dat optimisme in het Noorden én Zuiden bestond, werkelijkheid was.

⁴⁶ Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, p. 97.

⁴⁷ Ans J. Veltman-van den Bos en Jan de Vet (ed.), *Par amitié. De vriendenrol van Petronella Moens*, Nijmegen 2009, p. 25 nemen die Jacoba-centrische lectuur over. Zij contrasteren vervolgens de patriotse visie van Adriana van Overstraten op de geschiedenis van Jacoba en Frank met de a-politieke visie van Petronella Moens. In het vervolg laten zij Van Overstraten ‘een relevante bijdrage leveren aan de politieke meningsvorming van dat moment’ en lijkt Petronella Moens niet thuis te geven. Een onjuiste tegenstelling. Beslissend zijn hier naemlijk de jaartallen: in 1790, het jaar waarin Adriana van Overstraten haar epos schreef, was er alle reden om in vermomming patriots te opiniëren, in 1829, toen koning Willem I een allengs gelukkiger land leidde, was die noodzaak niet langer aanwezig.

⁴⁸ Petronella Moens, ‘Jakoba van Beijeren en Frank van Borselen’, in: *BMA* 4 (1829), p. 100.

PROZA EN POËZIE VOOR KINDEREN EN DIENSTBODEN

De almanakken van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort

Jean-Philippe van der Zwaluw

“O! dat boekje is door de vriendin der kinderen, de lieve jufvrouw Moens gemaakt, die, ofschoon zij van haar gezigt beroofd is, toch zo vrolijk met kindertjes praten en voor kindertjes schrijven kan. Wat die titel [*Bloesemknopjes voor de lieve jeugd*, JZ] nu zeggen wil? Zij beschouwt u, kinderen! als de bloesems, als de hoop van uwe ouders en vrienden.”¹ Deze woorden, door Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853) in het in 1819 verschenen tweede deel van haar *Magazijn voor Kinderen* in de mond gelegd van haar ‘opvoedster’ mevrouw Belcourt, hebben een aparte betekenis voor wie weet dat Van Meerten-Schilperoort later zelf ‘vriendin der kinderen’ zal worden genoemd. Zijzelf zal dan evenmin beseffen, dat haar pad dat van Moens enkele jaren later nog zal kruisen, en wel juist op het terrein van de kinderliteratuur: de *Almanak voor de Jeugd*.

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort is ruim vijftien jaar jonger dan Petronella Moens en leert deze in eerste instantie dan ook kennen via Moens’ geschriften. De sinds 1798 in Gouda wonende Van Meerten-Schilperoort neemt in 1810 voor het eerst de pen ter hand, publiceert vanaf 1816 onder eigen naam en raakt na 1820 in het hele toenmalige koninkrijk bekend door haar

vijfdelige *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg* (1822-1829) en haar unieke tijdschrift voor en door vrouwen *Penélopé* (1821-1835).

HET MANDJE IN STROO EN DE VRUCHTEN VAN KAZIMIR,
CORNELIS BORSTEEGH (IN: *PENÉLOPÉ*, 1821, 5 – BIJ P.65 EV)

Volgens onderzoekster Lotte Jensen plaatst Anna Barbara zich met *Penélopé* in een deels reëel, deels virtueel netwerk van binnenlandse schrijfsters. Ze correspondeert

¹ *Magazijn voor Kinderen*, Tweede deel, pag. 259. A.B. van Meerten-Schilperoort, vertaald uit het

Frans. Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon, 's-Gravenhage, 1819/1820.

met sommigen en ontvangt bijdragen en brieven van aankomende talenten. In haar tijdschrift refereert ze regelmatig aan werk van gevestigde schrijfters, onder wie Petronella Moens.²

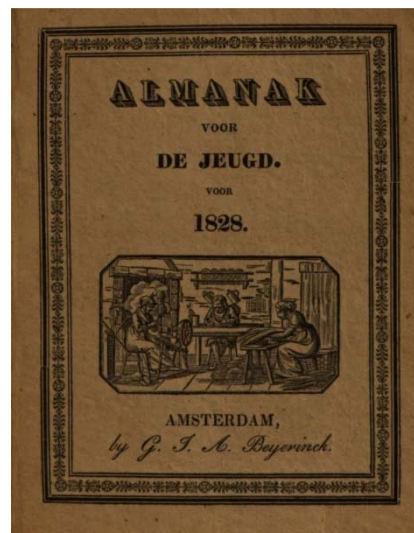
In het vierde deel van haar *Reis door het Koninkrijk* (verschenen in 1826) doet haar volop brieven schrijvende reisgezelschap uiteraard ook Zeeuws-Vlaanderen aan. Na een uitgebreide beschrijving van de moed van Margaretha Sandra en haar ‘amazonen’ bij de belegering van Aardenburg door de Fransen in 1672, beëindigt zij de beschrijving van het plaatsje als volgt: ‘Nog mag Aardenburg roemen het licht gegeven te hebben aan de schrandere Maria van Reigersbergen;³ terwijl de verdienstelijke Petronella Moens er opgevoed is.’⁴

Nog datzelfde jaar zal het pad van Van Meerten-Schilperoort dat van de door haar bewonderde Moens – althans figuurlijk – kruisen. In 1827 verschijnt namelijk de eerste editie van de *Almanak voor de Jeugd*. Uitgever Gerrit Beijerinck en Van Meerten-Schilperoort geven in het Voorbericht aan dat er ‘Almanakken en Jaarboekjes van onderscheiden aard’ zijn, maar dat er voor zover zij weten nog geen Almanak voor Kinderen bestaat, ‘uitgezonderd die door H.M. Houtgraaf uitgegeven’.⁵ En dat terwijl hun menigmaal om een dergelijke uitgave is gevraagd. ‘Wij wilden dan de lieve jeugd, die ons meermalen hierom verzocht had, te wille zijn, en zenden alzo deze eersteling de wereld in.’⁶

Deze almanak bevat uiteraard een jaarkalender met religieuze feestdagen, maar bestaat hoofdzakelijk uit moraliserende verhaaltjes en gedichtjes speciaal geschreven voor kinderen, van elkaar gescheiden door ‘Chineesche schimmen. De beloonde Goedhartigheid, *Tooneelspel in vier Bedrijven*’. Van Meerten-Schilperoort, pedagoog en schoolhoudster, tekent zelf voor alle verhalen en voor het toneelstuk en zal dat ruim twintig jaar blijven doen. Voor de gedichtjes, waar zij zelf wel van houdt maar die zij niet zelf schrijft, is zij afhankelijk van de inbreng van anderen. Zij heeft dan ook niet gearzeld – met succes – op die anderen een beroep te doen.

‘Ruim was de voorraad van versjes, met welke onderscheidene Dichters en Dichteressen, ons bij het eerste verzoek om hunne medewerking, zoo dienstvaardig beschenken; zoo ruim, dat wij, om van ieder wat te kunnen plaatsen, ook van ieder wat moesten laten liggen. Wij betuigen hartelijk onzen dank voor hunne

medewerking en bevelen ons verder in hunne voortdurende welwillendheid, zoowel als in die van andere lievelingen der Muzen, die ons boekje met de geachte voortbrengselen hunner pen zouden willen vereeren. Alleenlijk nemen wij de vrijheid te verzoeken, dat het toch regt kinderlijke stukjes mogen zijn, niet boven den kring van kinderen van 10 of 12 jaren.’⁷

² Voor een analyse van de unieke positie van *Penélopé* en haar redactrice in de ontwikkeling van Nederlandse vrouwentijdschriften, zie Lotte Jensen, ‘De Nederlandse vrouwenpers in een internationaal perspectief’. In: *Nederlandse Letterkunde* 6 (2001), pag. 219-239.

³ Maria van Reigersbergen was de vrouw van Hugo de Groot, die de ontsnapping van haar echtgenoot uit slot Loevestein via de fameuze boekenkist beraamde en – met hulp van enkele anderen – uitvoerde.

⁴ *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, Vierde deel*, pag. 51. A.B. van Meerten-Schilperoort. Schalekamp en Van de Grampel, Amsterdam, 1826.

⁵ *Almanak voor de Jeugd voor 1827*, pag. XI. Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. G.J.A. Beijerinck, Amsterdam, 1826.

⁶ *Ibidem*, pag. XI.

⁷ *Ibidem*, pag. XI-XII.

Gerrit Jan Adrianus Beijerinck (1792-1851) is een Amsterdamse uitgever en boekhandelaar die relatief veel werk geschreven door dan wel bestemd voor vrouwen uitgeeft.⁸ Het is niet zeker hoe het eerste contact tussen Van Meerten-Schilperoort en Moens is gelegd. Het kan zijn dat het in 1826 gepubliceerde verzoek met betrekking tot de *Almanak voor de Jeugd* voor Petronella Moens aanleiding is geweest een gedicht te sturen en aldus een contact tot stand te

brengen. Het is ook mogelijk dat Willem Hendrik Warnsinck een rol heeft gespeeld, met wie Moens in die jaren op goede voet stond.⁹ In 1828 zal Beijerinck de twee delen van het door Moens en Warnsinck gezamenlijk geschreven *Waarheid en Verdichting* uitgeven,¹⁰ en in 1833 haar historische vertelling 'Agnes Palm, of het innemen van Den Briel' als eerste stuk in zijn nieuwe uitgavereeks *Nederlandsch Magazijn van romans en verhalen* opnemen, overigens direct gevolgd door Warnsincks bijdrage 'Hendrik, of de Misdadiger uit Valsche Schaamte. Een Tafereel uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging'.¹¹

⁸ Bekende schrijfsters wier werk door hem zijn uitgegeven, al dan niet in vertaling, zijn behalve Anna Barbara van Meerten-Schilperoort onder anderen Antoinette Kleyn-Ockerse, Francijntje de Boer, Stephanie de Genlis en madame De Staël.

⁹ Van Meerten-Schilperoort heeft al sinds 1823 een levendige interesse in het mede door Warnsinck opgerichte Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen en onderhoudt geruime tijd een correspondentie met bestuursleden van dit genootschap.

WEEST VOORZICHTIG KINDERTJES!

ALMANAK VOOR DE JEUGD, 1829, P.1

Hoe het ook zij, Petronella Moens is een van de 'onderscheidene Dichters en Dichteressen' die aan de eerste editie van de *Almanak voor de Jeugd* een bijdrage levert. Haar gedicht draagt de titel 'De dankbare kinderen, bij moeders herstelling en verjaardag'. Hierin verhaalt ze, uiteraard keurig op rijm, hoe vier kinderen de verjaardag en tevens de genezing na een lange ziekte van hun moeder vieren. Deze moeder komt aan de

hand van haar 'Echtvriend' de tot feestzaal omgetoverde woonkamer binnen.

Koos, en Willem, Piet, en Lotje,
Hadden 't woon-vertrek versierd,
Moeders Jaardag, en herstelling
Uit een' krankheid, werd gevierd.
Heden was 't een dubbele Feestdag,
Moeder trad weer 't lief gezin,
Uit haar stille zieken-kamer,
(Als herlevend) vrolijk in.
't Moederminnend kroost, had juichend
Een veelkleurig bloem-festoen
Lucht langs wand en disch geslingerd,
En den grond bestrooid met groen.¹²

¹⁰ Zie de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, pagina over Petronella Moens (onder Secundaire literatuur): <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=moen006>.

¹¹ In *Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen. Eerste deel*, pag. 1-66 resp. 67-108. G.J.A. Beijerinck, Amsterdam, 1833. Ook Froukje Herbig levert overigens een bijdrage aan deze bundel historische verhalen, en wel 'De edele Hollandsche Jonkvrouw; een Geschiedkundig Tafereel'.

¹² *Almanak voor de Jeugd* voor 1827, pag. 64.

Waarop een beschrijving van de vrolijke en liefdevolle ontvangst van de moeder door haar kinderen volgt. De kinderen hebben allemaal iets voor haar gemaakt, waarbij tot slot Koosje achter de piano plaatsneemt om via een gezamenlijk te zingen (kinder)lied dank te zeggen aan de Almagt die ze hun moeder heeft teruggegeven.

Niet vruchtloos hoopten wij op God,
Hij schenkt ons heden 't zaligst lot;
O hoor ons danklied, Albehoeder!
Geen sterv'ling schonk ons heil of troost,
Maar Gij! hergaaft aan 't hulploos kroost,
O Menschen-vriend! een' dierbre Moeder.

Elk uur, elk oogenblik, viel bang,
Ach, Moeder leed zoo zwaar, zoo lang,
Wij stonden schreiend aan haar' sponde;
Maar God! haar smart bleef onverzacht,
Terwijl haar stille jammerklagt
Ons telkens meer de ziel doorwondde.

Doch waar geen mensch meer bijstand
biedt,
Ontbreekt het God aan almacht niet:
Alleen Hij, kan ons uitkomst geven,
Zelfs in den laatsten, bangsten nood.
Hij sprak, toen vlugtte ziekte en dood,
God schonk gezondheid, kracht en leven.¹³

Om de lezertjes tot slot nog eens nadrukkelijk voor te houden dat de liefde die zij als kinderen van hun ouders ontvangen op latere leeftijd haar weerslag dient te krijgen in liefde en respect van hun kant voor hun ouders, onder andere door elk jaar hun (ver)jaardag te blijven vieren. Deze eerste editie van de *Almanak voor de Jeugd* is succesvol. De bundel verhaaltjes en gedichtjes zal daarom in 1828 opnieuw worden uitgebracht, ontdaan van de typische kalenderelementen en deze keer onder de titel *Lees- en prentenboekje voor kinderen van 6 tot 8 jaren*.

Of Van Meerten-Schilperoort het daaropvolgende jaar uit de reeds eerder ingezonden maar wegens ruimtegebrek afgevallen versjes heeft geput of simpelweg een nieuwe inzending heeft ontvangen, valt vooralsnog niet uit te maken. Feit is dat Petronella Moens ook aan de *Almanak voor de Jeugd voor 1828* een bijdrage levert: 'Koosje en hare Moeder, of het Kersfeest'. Hierin legt zij de lezertjes het belang van het kerstfeest voor, in een berijmde dialoog tussen Koosje, het meisje met wie de jonge lezertjes zich gemakkelijk zullen identificeren, en haar moeder.

God, onzichtbaar voor onze oogen,
Zien we, in Jezus liefde en magt,
In zijn helpend mededoogen,
Waar hij 's droeven leed verzacht.
Ja! God kwam de menschheid nader;
In het kind te Bethlehem.
Zien wij God als Vriend en Vader,
Door dat kind spreekt 's eeuwgen stem,
Jezus, door Gods wil gedreven,
Biedt aan elk het zaligst leven.
Allen moest Hij onderwijzen
Door zijn voorbeeld en zijn leer,
Zoo wel kindertjes als grijzen,
Daarom kwam Hij klein en teêr,
Vol behoefte, in 't sterflijk leven;
Om ook aan het hulploos wicht
Vroeg, deze edele les te geven:
» Dankbaar zijn is kinderpligt,
» Loont, door liefde en trouw de zorgen,
» U betoond in 's levens morgen.¹⁴

Het zal de laatste bijdrage van Moens aan de *Almanak voor de Jeugd* zijn. In de edities voor 1829 en 1830 nemen anderen het stokje van haar over, onder wie Francijntje de Boer, en vanaf 1831 zijn alle gedichtjes in de kinderbundel afkomstig van Beijerincks 'huisdichter' Christianus Petrus Eliza Robidé van der Aa (1791-1851). Van Meerten-Schilperoort en Robidé van der Aa zullen de *Almanak voor de Jeugd* verzorgen tot en met de editie voor 1848 om daarna beiden

¹³ Ibidem, pag. 66-67.

¹⁴ *Almanak voor de Jeugd voor 1828*, pag. 66-67. G.J.A. Beijerinck, Amsterdam, 1827. Deze editie beleefte eveneens, ontdaan van zijn kalender,

een tweede leven: zij verschijnt in 1830 onder de titel *Nuttige en aangename mengelingen voor de jeugd*.

wegens hun slechte gezondheid de nog altijd succesvolle uitgave over te dragen aan predikant, dichter en schrijver Cornelis van Schaick.¹⁵

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort en Petronella Moens zitten qua maatschappelijke en religieuze opvattingen praktisch op één lijn. Uit alles blijkt dat Van Meerten-Schilperoort een diep respect en grote genegenheid voor Moens voelt. Ze is dol op kinderen en op de natuur, bepleit meer gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen, spreekt zich in haar geschriften net als Moens regelmatig uit tegen de slavernij (die in de Nederlandse koloniën nog lange tijd zal bestaan) en laat zich altijd door haar diep godsdienstige en tegelijk religieus zeer tolerante overtuiging leiden bij alles wat ze doet. Moens is in zekere zin Van Meerten-

Schilperoorts idool en geestverwant, en ze beschouwen elkaar zonder enige twijfel als vriendinnen.

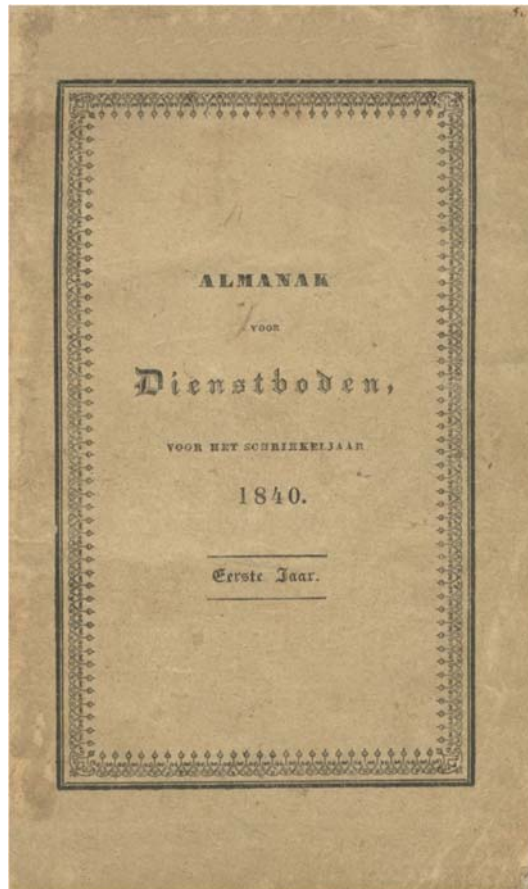
Beide dames verkeren echter ieder in hun eigen kring en met elkaar corresponderen, al dan niet indirect via uitgever Beijerinck, is lange tijd hun enige vorm van contact. Op 30 april 1832 komt het dan eindelijk tot een ontmoeting, als Van Meerten-Schilperoort naar Utrecht reist en Moens een bezoek brengt. Bij die gelegenheid schrijft ze uiteraard iets in de Vriendenrol:

‘Het was eerst in den winter van ons leven, lieve achtenswaardige Moens! dat wij elkanderen leerden kennen. Onze levensweg loopt te ver uit een, dan dat ik mij zou mogen vleien, dat wij elkanderen nog dikwijls zouden mogen ontmoeten. Doch dat zij zoo! Vriendschap op hoogachting gegrond, en gevoed door de godsdienst, duurt langer dan het leven; en onze Oudste Broeder, Die het leven en de onsterfelijkheid voor ons aan het licht gebracht heeft, opende ons daardoor het heerlijkst uitzigt, op hereeniging, met alle, die wij hier op aarde hoogschatteden en bemindden. Wandelen wij dan waardige Vriendin! gelaten en blijmoedig den moeilijken en ook voor U zo duisteren levensweg voort, zaaijen wij het goede, waar kunnen en mogen, en lichte dan eens voor ons de blijde morgen der onsterfelijkheid, waar alles helderheid en vrolijkheid zijn zal. Herdenk hierbij, Uwe U Zeer hoogschattende vriendin A.B. Schilperoort, Wed. Van Meerten.’¹⁶

¹⁵ Van Schaick zal slechts drie edities voor zijn rekening kunnen nemen omdat hij al snel naar Suriname wordt beroepen. Bij zijn vertrek neemt uitgever H.J. van Kesteren de *Almanak voor de Jeugd* over, waarbij de teksten voor de edities 1852-1872 worden geschreven door Arnold Leopold Hendrik Issing.

¹⁶ Koninklijke Bibliotheek, Bijzondere collecties, *Album amicorum Petronella Moens 1786-1840*, KB: 79 L 5, fol. 57r-v. Zie ook *Par Amitié, De Vriendenrol van Petronella Moens*, Ans J. Veltman-van den Bos & Jan de Vet, Nijmegen 2009, pag. 278.

Moens zal dezer maanden tweemaal een bijdrage aan Van Meertens succesvolle periodiek *Penélopé* leveren. Daarna stokt de samenwerking tussen de schrijvende en de dichtende dame een paar jaar en lijkt zij voorgoed ten einde. Toch werken zij nog eenmaal samen bij een project en wel ten behoeve van ... een almanak. Deze keer is het de *Almanak voor Dienstboden, voor het Schrikkeljaar 1840*. Hiervoor verzorgt Moens een berijmd voorwoord getiteld: 'Aan Brave Dienstbaren'. In deze tekst houdt Moens, geheel in lijn met haar en Van Meertens opvattingen, de dienstboden voor dat ze tevreden moeten zijn met het leven dat hun door God is toebedeeld, zoals duidelijk blijkt uit de twee inleidende strofen.

Hoewel deze almanak wederom een nieuwe doelgroep aan lezers en lezeressen beoogt aan te boren, is het succes niet zo groot als

verhoopt. Moens houdt het bij deze eenmalige bijdrage, mogelijk mede vanwege haar verslechterende gezondheid, en hetzelfde geldt voor haar vriendin, dichteres en voormalig dienstbode Francijntje de Boer. Van Meerten-Schilperoort zelf beperkt zich vanaf de editie voor 1842 tot het redigeren van door anderen aangeleverde artikelen. De *Almanak voor Dienstboden*, net zo religieus en moraliserend van opzet als de *Almanak voor de Jeugd*, zal echter beduidend minder succesvol zijn dan laatstgenoemde en slechts zes edities kennen.

Waarom toch zoudt ge uw lot beklagen,
Gij, dienstbren! die uw pligt betracht?
Een goed gedrag kan God behagen,
Daar Jezus u bemint en acht.
Zijt ge arm? geen nood! gij kent geen zorgen
Voor arbeid koopt ge kost en loon.
Geen kommer stoort uw slaap; de morgen
Rijst voor een dienstbare even schoon
Als voor een vorst; ja, 't heerlijk licht
Roept allen vriendelijk tot hun pligt.
Uw stand, hoe nedrig die moog wezen,
Heeft niets gemeen met slavernij;
Die stand heeft smaad noch hoon te vreezen
In elke Christen-maatschappij.
Ja, dienstbren! gij zijt vrij geboren.
Uw wieg stond in geen praalgebouw;
Toch blijft uw zielenadel glore:
Zijt ge eerlijk, werkzaam en getrouw,
Uw Godsdienstmin, uw stille deugd
Geeft aan Gods Englen reine vreugd.¹⁷

¹⁷ *Almanak voor Dienstboden, voor het Schrikkeljaar 1840. Eerste Jaar*, pag. 6-7. A.B. van

Bronnen

Album amicorum Petronella Moens 1786-1840. Koninklijke Bibliotheek, Bijzondere collecties, KB: 79 L 5.

Ans J. Veltman-van den Bos & Jan de Vet, *Par Amitié, De Vriendenrol van Petronella Moens*, Nijmegen 2009.

Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, pagina over Petronella Moens (onder Secundaire literatuur):

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=moen006>.

Lotte Jensen, 'De Nederlandse vrouwenpers in een internationaal perspectief'. In: *Nederlandse Letterkunde* 6 (2001), pag. 219-239.

A.B. van Meerten-Schilperoort, *Magazijn voor Kinderen, Tweede deel*, vertaald uit het Frans. Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon, 's-Gravenhage, 1819/1820.

Meerten-Schilperoort (red.). S.E. van Nooten, Schoonhoven, 1839.

A.B. van Meerten-Schilperoort, *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, Vierde deel*. Schalekamp en Van de Grampel, Amsterdam, 1826.

A.B. van Meerten-Schilperoort, *Almanak voor de Jeugd voor het jaar 1827*. G.J.A. Beijerinck, Amsterdam, 1826. Idem voor de jaren 1828-1832.

A.B. van Meerten-Schilperoort (red.), *Almanak voor Dienstboden, voor het Schrikkeljaar 1840. Eerste Jaar*. S.E. van Nooten, Schoonhoven, 1839.
Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen. Eerste deel. G.J.A. Beijerinck, Amsterdam, 1833.

Drs. J.P. van der Zwaluw is staatkundig econoom, redacteur en historisch schrijver. Van zijn hand verscheen in november 2016 het biografische *De kroon van Gouda – Veelzijdig voorloopster van de vrouwenbeweging Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*.

MOENS IN DRENTHE

Petronella Moens in de *Drentsche Almanak*

Marinus van Hattum

Op basis van de chronologische lijst van uitgegeven geschriften van Petronella Moens (p. 444 e.v. in Ans Veltman's standaardwerk over haar, hierna *PM*) schat ik dat Moens bij haar leven minstens twintig uitgevers heeft gehad. Relatief het meeste werk is verschenen in Haarlem (Loosjes en Bohn), veel in Amsterdam (Schalekamp & Van de Grampel en Ten Brink & De Vries), maar incidenteel ook wel in Deventer, Dordrecht, Harlingen en Zwolle. In de meeste gevallen weten we niet hoe het contact met al die uitgevers-drukkers-boekhandelaren tot stand is gebracht. Ook waarom Moens in 1831 haar *Roemvolle dood van J.C.J. van Speyk* juist bij de Drentse schrijver, uitgever en boekhandelaar Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859) in Coevorden liet verschijnen, is een raadsel.

De relatie met hem moet haar zijn bevallen; zij werd in elk geval in 1833 gecontinueerd met haar *Gedichten [...] bij [...] het 25 jarig bestaan des Departements Koeverden, behorende tot de Mij. tot Nut van 't Algemeen*, en daarna nog met *Een zestal godsdienstige overdenkingen* (1835), met het *Geschenk voor lieve kleinen* en *Klein geschenk voor zoete en gehoorzame kinderen* (beide 1838), met een *Tweede zestal godsdienstige overdenkingen* (1839), met *De goede grootmoeder met hare kleinkinderen* en *Iets voor de lieve kleinen, die eerst beginnen te lezen* (beide 1840) en tenslotte met *Verhalen en gedichtjes voor de lieve jeugd* (1841).

Het ligt voor de hand dat Van der Scheer in 1836, bij het voorbereiden van een Drentse volksalmanak – waarin hij zelf ook bijdragen zou schrijven: over de bruidopeising, het spinmaal, de legendarische stad Hunsow e.d. – eraan heeft gedacht om ook Moens iets te vragen. Het lijstje op *PM* 463 vermeldt dan ook bijdragen voor de almanakken van 1837, 1839, 1840, 1842 en 1843.

Behalve haar eerste tekst behandelen Moens' bijdragen geen exclusief-Drentse onderwerpen. Het

dichterlijke verhaal 'Margaretha, in het begin der 17e eeuw, voor Koevorden' (1837) had overal kunnen spelen. De Friese hoofdpersoon strijdt in jongelingskledij zij aan zij met een jongen voor wie zij een vurige vriendschap opvat. Als ze gewond raakt, wordt haar geheim ontdekt en blijkt het een vriendschap die liefde heet. De dichteres geeft een aardig autobiografisch detail: "k Bemin haar trouw; ook door mijne adren/ Vloeit, vrije Friezen! 't vrije bloed.'

In 1839 volgde 'Aan mijnen vriend H.P., een jaar na den dood zijner echtgenoot', die de dichteres 'als kind zoo lief had'. Wie dit echtpaar was, weten we niet.

'Aan de herfst' (1840) is een hybride stukje, dat na vier strofen herfstschildering een voorbeeld geeft van in de ouderdom nog eens opvlammende maar tot niets leidende levenskracht. Dit wordt nogmaals getoond aan een jonger paar dat zijn kind verliest. Of ook de moeder sterft, is onduidelijk. Het eindigt met een lofzang op Gods wijsheid en trouw.

Dan volgt volgens de lijst in 1842 'Rudolf. Een verhaal op waarheid gegrond'. Het speelt in de late 17de eeuw en is een van die vele saaie relazen uit Moens' tijd. In de almanak voor hetzelfde jaar staat ook nog het wat onbeduidende 'Aan den slaap'.

Eind 1842 moet Moens haar bijdrage voor 1843 hebben gestuurd: 'Aan het jaar 1842', een terugblik op een kalm jaar zonder rampen. Misschien omdat we weten dat Moens enige dagen na

het jaareinde zou overlijden – dit zou wel eens haar laatste werk kunnen zijn - , zijn we wat meer gespitst op regels als deze:

Ik heb tot zangstof U dit oogenblik verkozen,
Eer gij voor d'eersten blik der toekomst mij
ontzinkt:
Ach – doornen baardet gij voor mij, 't is waar, ook
rozen
Waarop de stille traan des weemoeds kwijnend
blinkt.

of op het slot:

Zinkt met uw schoone jaargetijden,
Gelijk uw broedren dan in 't niet,
Ja – velen zaagt gij zich verblijden,
Voor velen baardet gij verdriet.
Maar schoon ge ook nog mijn hart doet lijden,
Toch wijde ik u mijn kunstloos lied.

In deze reeks bijdragen vormt 'Rudolf' een uitzondering: het is proza en bevat geen auteursaanduiding, zoals 'P.M.' (1837), 'P. Moens' (1842, 1843 en 1844) of 'Petronella Moens' (1837, 1839 en 1840). Weliswaar staat er 'U. Julij 1841.' onder, en dat kán op Moens' woonplaats Utrecht slaan, maar het hoeft niet, en dan nog is U. niet per se gelijk aan Moens. Een derde zwak punt voor de toeschrijving: die letter staat onder geen enkel Drents stukje. (Merkwaardig is, maar dit terzijde, dat onder het andere stukje voor 1842, dat wel Moens' naam vermeldt, staat: 'W. Julij 1841'. Is deze W een zetfout voor U?)

Hoe dan ook, kunnen we dit 'Rudolf' niet beter uit de lijst van Moens' werken schrappen? Ik kan dit verlies meteen vergoeden met een in *PM* niet opgenomen bijdrage. Je zou inderdaad zeggen dat er na 1842 geen verdere medewerking aan de almanak meer in kon zitten, maar kennelijk was er nog een extra bijdrage gestuurd. Immers, in de almanak voor 1844 schreef de uitgever in een noot bij Moens 'gedicht 'Aan Drenthe':

De Nederlandsche letterkunde heeft, door het overlijden van Petronella Moens, een harer beoefenaressen verloren, die door haare talenten eene plaats in de rij der verdienstelijke Nederlansche vrouwen waardig is, - de Drenthsche Volksalmanak eene waardige en ijverige medewerkster, die onafgebroken hare talenten aan denzelven gewijd heeft. Doordrongen van eerbied en achting voor de

begaafde en deugdzame Vrouw, in wier vriendschappelijke gezindheid wij een reeks van jaren deelden, dringt deze ons tot huldiging der nagedachtenis van de edele afgestorvene, om voor 't laatst den achtsten jaargang des Drenthschen Volksalmanaks met eene vrucht van haren geest te openen, welke uitsluitend aan Drenthe gewijd is.

Het eerste gedicht in de reeks, 'Voor den Drenthschen Volksalmanak' (jg. 1, 1837, pp. 191-197), begint met een liefdesverklaring aan Nederlands grond (7-16), ingebed in een aanspraak tot Nederland (1-6 en 17-24). Ook de Nederlander wordt toegesproken: hij is trots op zijn afkomst (25-34), welk oord hij ook bewoont (35-40). Steeds is hij bereid zijn vrijheid te verdedigen (41-44) als de koning dat vraagt. Maar er is meer: Nederlanders kweken ook 'volksverlichting' aan, niet slechts in het door zijn scheepvaart rijke westen, maar ook in de oostelijke provincies, die van de landbouw leven (45-56). Dan wordt op Drenthe ingezoomd, waar beschaving en verlichting het verstand voordeel bieden (57-66), waarvan trouwens dit jaarboekje getuigt (67-80), blijkens de geschiedkundige herinneringen in het voorwerk (70-72) en zijn mengelwerk (73-80). In het slotgedeelte wijdt de reeds bejaarde en bescheiden dichteres haar 'kunstloos avondlied' aan het 'achtbaar Landschap', zoals Drenthe van oudsher wordt genoemd. Achtereenvolgens stipt ze de archeologische vondsten aan, noemt daarbij een hunebed nog steeds een reuzengraf (83-100) en memoreert ze de belangrijke landbouw en schapen- en bijenhouderij (101-123), waarna haar lofprijzing culmineert in het vermelden van de weldadigheid, die de zandgronden laat ontginnen (124-136). Kortom: een mooie en evenwichtig opgebouwde tekst, alleen al memorabel om die ene versregel:

‘Waar de luiheid schaamrood vliedt’ (134).

Een paar toelichtingen op de drie hoofdthema’s in deze almanakbijdrage. De genoemde hunebedden zijn in een slechts korte periode (3350-3050vC) gebouwd door boerengemeenschappen van de trechterbekercultuur. Ze werden niet uitsluitend gebruikt om de doden in te begraven, want in ongeveer een derde heeft nooit botmateriaal gelegen. Wel werd er veel aardewerk meegegeven. De meest recente these, geopperd door Herman Clerinx in *Een paleis voor de doden. Over hunebedden, dolmens en menhirs* (Amsterdam 2017), luidt dat de stenen monumenten in verband te brengen zijn met de voorouderverering en dat hunebedden plaatsen waren waar groepen mensen hun collectieve identiteiten onderstreepten. Het blijft een onzekerheid.

De gedachte dat deze steenhopen - het woord ‘hunebed’ zien we, tussen haakjes, voor het eerst op een kaart uit 1637 - door reuzen moesten zijn gebouwd, kon Moens hebben vernomen uit het werk van Johan Picardt: *Korte beschreyvinge van eenige [...] antiquiteiten [...]* (1660). Vanaf ca 1700 is de reuzen-associatie alweer losgelaten. Na Picardt is er aandacht voor geweest in de *Oudheidkundige brieven* (1760) van Johannes van Lier en in Moens’ eigen tijd in een uitvoerige beschouwing door Nicolaus Westendorp, waarmee hij in 1815 een door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen uitgeschreven prijsvraag over bouwers en tijd van ontstaan won. In 1822 verscheen zijn tekst separaat in Groningen.

In de regels die Moens aan de Drentse natuur heeft gewijd, schildert ze een idyllisch, met schapen gestoffeerd heidelandschap. Daarmee was zij stellig haar tijd vooruit, want Drenthe werd nog in de jaren 1880 met afschuw beschreven als een woestijn.

Het derde onderwerp dat voor Moens het Drenthe van haar tijd karakteriseert, zijn de landbouwkoloniën van de Maatschappij van Weldadigheid. De initiator, Johannes van den Bosch (1780-1844), had nog het liefst heel noordoostelijk Nederland gekoloniseerd, maar toch mondden zijn plannen uit in maar liefst zes kolonies: Frederiksoord (1818), Willemsoord en Wilhelminaoord (beide 1820) in zuidwest Drenthe en drie gestichten te Veenhuizen (1823) in noordwest Drenthe. Het doel was vrije, maar in de praktijk vooral gedwongen opname van landlopers,

bedelaars, wezen, vondelingen en anderszins verlaten kinderen. Er heerste een militair en disciplinair karakter. Deze opvatting van weldadigheid is in elk geval verre verwijderd van de inhoud der gelijknamige paragraaf in PM 384-385.

Het gedicht heeft een eenvoudige structuur: alle regels bestaan uit vier jamben, afwisselend mannelijk en vrouwelijk rijm. Metrum en rijmvolgorde komen overeen met die van Van Alphen’s kindergedicht ‘De pruimenboom’.

Ook in het slotgedicht van de reeks, ‘Aan Drenthe’ (jg. 8, 1844, pp. 3-6), vinden we die hunebedden en reuzen. Verder wordt er gerefereerd aan het verraad van Georges van Lalaing, graaf van Rennenberg. Op voorstel van Willem van Oranje was hij door de Staten-Generaal aangesteld als stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel. Aanvankelijk verzette hij zich tegen de Unie van Utrecht (1579), tekende niettemin, maar in de stad Groningen raakte hij steeds meer in de ban van de aldaar vigerende koningsgetrouwe politiek-religieuze gevoelens en bracht hij de stad in 1580 terug naar de Spaanse kant, waarvoor hij met de ridderorde van het Gulden Vlies en met veel geld werd beloond. Na zijn verraad maakte hij zich onder meer nog meester van Coevorden, maar spoedig moest hij zich, ziek, binnen Groningen terugtrekken. Daar overleed hij in 1581.

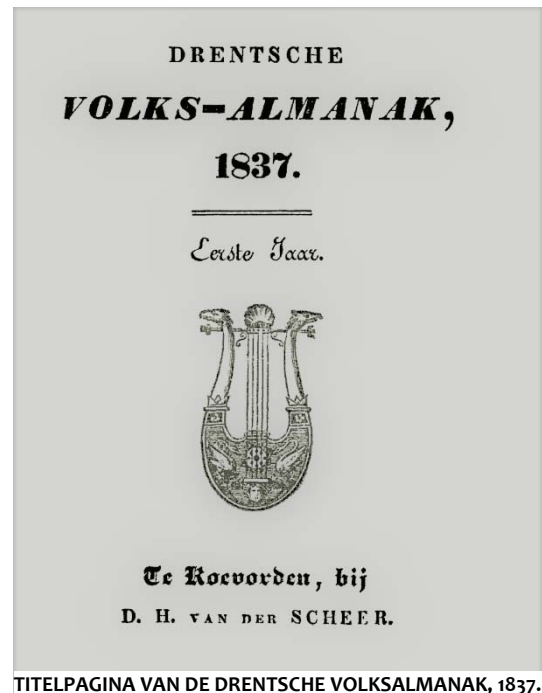
Het gedicht heeft de volgende inhoud. Het ontstaan van de Drentse bodem (1-20) heeft de geschiedschrijving niet kunnen vastleggen. De latere tijden zijn wel door de geschiedschrijvers geschetst, maar op nog primitieve wijze, want zonder uitsluitend ‘de waarheid’ te melden (21-40). Na een korte uitweiding over de onbestendigheid van alles, ook voor

Drenthe (41-48), volgen als getuigen daarvan de gebeurtenissen ten tijde van de Opstand, waar sprake is van Oranjes veldtochten en deelname aan de Unie van Utrecht, van de inname van Coevorden door de Spanjaarden en van de afvallige Rennenberg (die evenwel niet in de burg van Coevorden verraad pleegde) (49-60). Daarna werd het in Drenthe wat rustiger en vloeiden de eeuwen oorlogsloos voorbij (61-78). Drenthe is een landschap waar het loflied op de natuur wordt afgewisseld met godgewijde zangen (79-80). En dan krijgt dit aardige gedicht nog net in de laatste regels een slap einde, vooral te wijten aan de 'Poesie-albumregels 82-83.

De structuur vertoont veel meer afwisseling dan die van het eerste Drenthe-gedicht. Van de zes tekstblokken zijn het eerste en vierde gesteld in gepaard rijmende trocheeën; we herkennen de versvorm uit Willem Bilderdijk's 'Nachtwandeling' of uit het middendeel van zijn 'Afscheid'. Afdelingen 2 en 5 bevatten gekruist rijmende alexandrijnen, terwijl in 3 en 6 alexandrijnen afwisselen met jamben.

De vraag of het beschrevene op autopsie berust, moet volledigheidshalve worden gesteld, maar dit ligt niet voor de hand. Een reis naar Drenthe vanuit Utrecht, met een koets over de Veluwe en in een trekschuit vanuit Zwolle naar... (ja, waarheen eigenlijk?), dat stond in die tijd gelijk aan een wereldreis. Trouwens, *PM* zegt er niets over, dus is ze er nooit geweest. Maar ze kan een en ander hebben

horen voorlezen, misschien uit de *Tegenwoordige staat van het Landschap Drenthe* (Amsterdam etc. 1792), en dat moet ze hebben aangevuld met haar verbeeldingskracht (zie r. 10 van het eerste gedicht). En dan is het knap wat ze allemaal over die heiden, Hunnen en helpende weldadigheid bijeen heeft weten te dichten.

TITELPAGINA VAN DE DRENTSCHE VOLKSALMANAK, 1837.

Voor den Drentschen Volksalmanak.

Neêrland! heilig erf der vaderen!
 Dierbaar was mij reeds uw grond
 Toen ik 't eerste lied u wijdde,
 In mijns levens morgenstond:
 Wat mij toen van rijker landen,
 Zachter luchtstreek werd verhaald, -
 Neêrlands grond (door voorgeslachten
 Met hen [sic] dierbaar bloed betaald,
 Neêrlands grond bleef mij verrukken.
 Schoon al vroeg verbeeldingskracht
 Mij verplaatste in bloemrijke oorden,
 Waar eene eeuwge lente lacht, -
 Ja, waar 't zelfde tijdstip bloesems
 Nevens rijpe vruchten teelt, -
 Waar de herfst met gullen zomer
 Om denzelfden boomtak speelt: -

Neêrland! aan den vloed ontwoekerd,
 En beschermd door moed en vlijt,
 U, o schepping onzer vaderen!
 Bleef mijn liefde en dank gewijd.
 Wie der Nederlandsche dichters
 Zong van Hollands glorie niet? -
 Frieslands roem, der Zeeuwen fierheid
 Galmde vaak in 't bardenlied.
 Op uwe afkomst, Nederlander!
 Zijt gij trotsch; waar zich uw voet
 Immer zet, schiep vlijt den bodem,
 Of hij werd gekocht voor bloed.
 Ja, uw vaderen waren edel,
 Door hun trouw en zugt voor 't regt.
 't Zijn die heilige adelbrieven,
 Waaraan God het zegel hecht.

Heil u, dierbre landgenooten!
 Neen, uwe afkomst schaamt ge u niet
 In welk oord van 't oude Neêrland
 Gij de vrije lucht geniet.
 't Zij gij 't licht zaagt, waar de bodem
 Geen rivier, geen golfslag vreest, -
 't Zij 't gebruis der woeste baren
 U ten wiegzang is geweest: -
 Allen zijt gij vrij geboren;
 Allen blijft uw kreet in nood,
 Roept vorst Willem u te wapen,
Onafhankelijk of de dood!
 Maar schaart ge allen u op 't slagveld
 Moedig om de Oranjevaan...
 Bij het planten van d'olijftak,
 Kweekt ge ook volksverlichting aan;
 Niet slechts waar op voorspoedsrozen
 Weelde zich gelegerd heeft,
 En de scheepvaart gouden draden
 Door 't gewaad des kommers weeft;
 Neen, ook dáár, waar 't zomerkoeltjen
 Over 't golvend koren danst,
 Waar de wijngaard of het klimop
 's Landmans leemen stulp omkranst.
 Ook in 't oude eerwaardig Drenthe,
 Waar de gulle eenvoudigheid
 Nog het waas der jeugdige onschuld,
 Over 't huisselijk leven spreidt, -
 Ook in Drenthe biedt beschaving
 Krachtig voedsel aan 't verstand,
 Ook dáár gloort de heldre fakkel
 Der verlichting in haar hand:
 Lang reeds was ook 't goede en schoone
 Dáár een wellust voor 't gevoel,
 Ook dit jaarboekje is getuige
 Van der braven roemrijk doel.
 't Volk, dat leesgraag zich veredelt,
 Vindt (doorziet het slechts de blaân,
 Waarop al de vlugge stappen
 Van den tijd geteekend staan,)
 Nog een reeks van lettervruchten,
 Die den vaderlandschen smaak
 Door geen zeedloosheid bederven,
 Maar gekweekt zijn tot vermaak;
 Ja, gekweekt zijn, Drenthenaren!
 Tot uw aller vreugd en nut:
 Volksmin gaart die lettervruchten
 Op, voor praalgebouw en hut.
 Achtbaar Landschap! ook ik wijd u
 Nog mijn kunstloos avondlied, -
 Landstreek, die aan oudheidminnaars
 Zoo veel rijke schatten biedt,

Uit uw opgedolven bodem
 Treedt het oud voorleden op;
 Niet slechts de eeuw, toen Romes
 heerschezucht
 En haar glorie steeg ten top;
 Toen 't de ruwe Noordsche volken,
 Hoe krijgshaftig, sterk en woest, -
 Ja, toen 't Hunnen en Wandalen
 Ketende aan haar zegekoets.
 Neen, niet slechts met lamp en lijkbus,
 Siersels, huisraad, schild en speer,
 Schijnt de tijd terug te treden;
 Vroeger eeuw ontwaakt zelfs weer.
 De asch der vroegste landbevolking,
 Sluimert hier in 't reuzengraf:
 Geen geschiedboek spreekt, maar
 scheemring
 Straalt van puin en steenklomp af;
 Doch, schoon de oudheidminnaar
 peinzend
 Drenthe 't graf des voortijds noemt;
 Hooger wordt het, om geschenken
 Die 't ons heden biedt, geroemd.
 't Is dáár, waar de nutte landbouw
 Zich met vruchten ziet gekroond,
 Waar de vlijt, op 't blijde oogstfeest,
 Rijk met halmen wordt beloond:
 Waar de heuvelrijke heide,
 Met gebloemde en kruid getooid,
 't Schaapje noodigt, schoon de winter
 't Groen met donsigt zilver strooit.
 Ja, als witte lentewolkjes
 Weemlend zweeven langs den grond,
 Schijnen ginds de ontelbre lamren,
 Voedsel garend wijd in 't rond:
 Zingend vleit de trouwe herder
 Zich op 't mos, zoo zacht als dons,
 Naast zijn hond, wiens waakzaam blaffen
 Wegsmelt in het dof gegons
 Van millioenen vlugge bijen,
 die van struik en heidebloem
 Was en geurgen honig zaamlen;
 Maar nog hooger stijgt uw roem,
 Drenthe! o oud eerwaardig landschap!
 Helpende weldadigheid
 Praalt op uw gewijden bodem
 In haar volle majesteit;
 Zij, de beeldtnis van Gods liefde,
 Zij, in 't weldoen onvermoeid,
 Schiep uit zandgrond weide en akker,
 Waar de roos der welvaart bloeit.

De arme vindt hier brood en
 schuilplaats,
 Waar de luiheid schaamrood vliedt:
 Menschendeugd vergt van Gods liefde,

Hier zelfs 't jublend zegelied.

 Utrecht. Petronella Moens

Aan Drenthe

Achtre grond! in vroeger eeuwen al te vaak met bloed gedrenkt,
 Grond! van welks ontstaan geschied'nis 't flauwste schemerlicht niet schenkt;
 Laagt gij nog na 't uur der schepping diep in 's afgronds donkren schoot?
 Eer nog de oceaan van de aarde schuimend in zijn kolken vloot?
 Of waart ge in des aardbols jonkheid aan een vaste kust verknocht?
 Vruchtloos was 't, dat schrandre weetlust vlijtig hier naar waarheid zocht:
 Maar toch zijn geen zwijgende eeuwen hier vergeefs voorbij gevloed,
 Nutloos heeft geen heidebloempje hier in de eenzaamheid gebloeid;
 Neen – reeds in de jeugd van 't menschdom, o geschied'nis! eer uw hand
 't Nut van stift of boekrol kende, zegende ook Natuur dit land;
 Waarom zoude, in 's werelds morgen, ook de gulle vruchtbaarheid
 Hier geen voedselrijke woning gastvrij hebben toebereid?
 Licht was de uitgestrekte heide eenmaal rijk in klavergras,
 Licht verkeerden bosch en bloemtuin sinds dien tijd in laag moeras.
 Ja, licht graasden hier de kudden van een' herderlijken stam,
 Die, uit zachter lucht verdreven, Drenthe tot een erfgoed nam.
 O, getuig het, stof der dooden! door de winden lang verwaaid,
 O, getuig het, waar zijn de akkers 't eerst met voedszaam graan bezaaid?
 Of bragt woest geweld en heerschzucht 't eerst een' volksstam in dit oord,
 Warsch van rust en huislijk leven, afgerigt op roof en moord?

Bevolktet ge eens dit oord, gijforsch gespierde Hunnen?
 Die uit uw graf nog roemt op ongelooft'bre kracht;
 Een kracht, die klompen steen, die de eeuwen tarten kunnen,
 Ten rustbed schiep, vereerd door 't zwakker nageslacht.
 Maar – wie hier sluimren in den moederschoot der aarde,
 Hoe zich 't voorleden hulle in zwarte donkerheid,
 Geschied'nis, die in 't eind voor weetlust voedsel gaarde,
 Heeft waarheids morgenglans op 't eenzaam pad verspreid.
 Gelijk een stroom, ontvloed aan diepe-donkre grotten,
 Waarin geen zonnestraal ooit schaduwbeelden vormt,
 Zijn woeste golven, die, wat hem verlaagt, bespotten,
 Al schuimend voortstuwt, wen de ontboeide herfstwind stormt;
 Zoo stuwt de stroom des tijds, waar hij aan 't nachtelijk duister
 Ontvliedt, o achtbaar oord! zijn woeste golven voort,
 Zoo lang door dollen krijg beschavings uchtend-luister
 In rookend menschenbloed baldadig werd versmoord.
 Geschied'nis! ja, gij hebt die woede ons afgeteekend,
 Doch in die trekken spreekt uw onbedreven jeugd,
 Uw stift, nog voor den gloed der waarheid niet berekend,
 Mengt heerschzucht, haat en wrok met fiere heldendeugd.

Dezelfde wind, die kalm in 't jeugdig lenteloover
 Zucht, als een adem der natuur:

Waait ook, tot storm verhoogd, de zwarte wolken over,
 Bevracht met vreeslijk bliksemvuur.
 Zoo was voor Drenthe, zoo is voor Gods kroost op aarde
 Ook rustloze onbestendigheid:
 Waar zij des morgens vaak onwelkbare rozen baarde,
 Wordt, eer de dag zinkt, lang geschreid.

't Slavenjuk werd naauw verbroken in ons worstlend Vaderland,
 Of ook Drenthe werd omstrengeld met Oranje's vrijheidsband:
 Ja – Vorst Willems veldbanieren zwierden ras op Drenthe's grond,
 Drenthe's handmerk sierde in Utrecht ras het zusterlijk verbond.
 Nimmer hebben Drenthenaren zich onteerd door eigenbaat,
 Moedig Koevorden! gij vloekt nog 't in uw burg gekweekt verraad.
 Maar – dit zweert ons uw geschiedrol – om uw lang veredeld kroost,
 Daar, waar 't eed en pligt vertrapte, heeft geen Drenthenaar ooit gebloed;
 Rennenberg! onteerde vreemdeling! op wiens naam nog 't schandmerk gloeit,
 't Bloed van trouwe Drenthenaren heeft u nooit door 't hart gevloeid.
 't Is nog of 't gekerm der wroeging door verwelkte laauwren ruischt,
 Koevorden! dáár, waar uw burgslot wordt door tijd en lot vergruisd.
 Maar ik zwijg van vroege eeuwen, Drenthe's gloriezon rees op,
 Welvaart lachte in vruchtbare dalen, juichte op elken heuveltop.

Zacht, als de golven van d'onmeetbare oceaan,
 Die, door geen storm beroerd, met zoeten nachtwind spelen
 In 't lieflijk spiegellend licht der wolkeloos heldre maan,
 Die schaduwbeelden schept om stoute zeekasteelen:
 Zoo vloeien de eeuwen kalm, o Drenthe! aan u voorbij;
 Waar wordt uw zandgrond in geen' vruchtbare beemd herschapen?
 Waar bloeide voorspoed niet van dwang en heerschzucht vrij?
 Waar galmt langs veld en woud geen zang van maagd en knapen?
 Stout praalt gij in de rij der lang vereende landen,
 't Verzusterd Drenthe kent gewis geen schaauw van dwang,
 De wetten sieren 't slechts, als met fluweelen banden,
 En 't heiligst regt beschermt, o Drenthe! uw waar belang.
 Geen woedende oorlogsvlam doet meer 's volks heil
 verdwijnen,
 Op 't puin van vest en burg golft nu een gouden zee
 Van korenhalmen; ginds, waar 't leven weg moest kwijnen
 In sombre kloosters, graast nu 't vrolijk blatend vee.

Ja, 't loflied der natuur mag daar de kerkgezangen
 Uit harten, God gewijd, op dankbren toon vervangen;
 Heil, Drenthe! driewerf heil! de toekomst lacht u aan,
 Geslachten bloeien en versterven,
 Maar, - blijven godvrucht, liefde en blanke trouw bestaan,
 Dan blijft ook 't nakroost glorie erven.

RECLAME ACHTERIN HET DOOR VAN DER SCHEER MET TWEE ANDEREN
 GESCHREVEN EN DOOR HEM UITGEGEVEN DRENTHÉ IN VLUGTIGE EN LOSSE
 OMTREKKEN GESCHETST DOOR DRIE PODAGRISTEN (KOEVORDEN 1843).

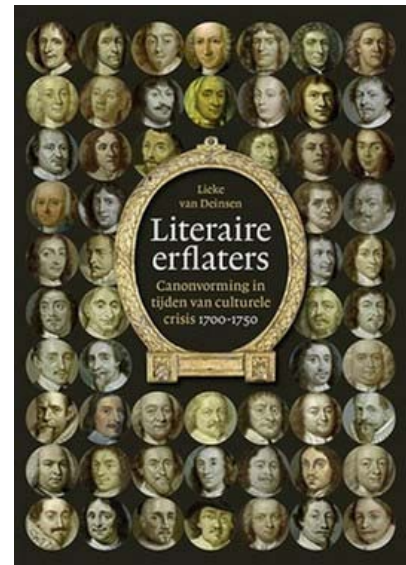
*Bij den Uitgever dezes is mede gedrukt en
 alom te bekomen:*

WEL EN WEE, <i>Zangen der liefde</i>	a f 0-90.
Mr. J. VAN LENNEP, <i>De slag bij Coevorde</i> . 1227.	a f 0-50.
DRENTSCHE VOLKSALMANAK 1837-1845. <i>ieder jaarg.</i>	a f 1-10.
P. MOENS, <i>Godsdienstige overdenkingen voor mijne lijdende natuurgenoeten</i> . 2 deelen.	a f 3-00.
— Klein Geschenk voor zoete en gehoor- zame kinderen. <i>met plaatjes</i> . <i> tweede druk</i>	a f 0-25.
— Verhalen en Gedichtjes voor de lieve jeugd. <i>met plaatjes</i>	a f 0-45.
— De goede Grootmoeder en hare klein- kinderen. <i>met plaatjes</i> . <i> tweede druk</i>	a f 0-35.
— Geschenk voor de lieve kleinen, in den morgenstond des levens.	a f 0-20.
DE ROOVER, een Drentsch verhaal.	a f 0-60.
O. G. HELDRING, <i>Oom KOENRAAD en zijne lieve- lingen</i> . <i>met plaatjes</i>	a f 0-60.
Dr. H. J. NASSAU, Mr. P. HOFSTEDE in zijn leven en werken. <i>met portret</i>	a f 1-50.
P. BOELES, <i>Leidraad bij het godsdienstig onderwijs ter bevordering van Bijbelkennis</i> . <i>Vijfde druk</i>	a f 0-27 ⁵ .

VARIA

LIEKE VAN DEINSEN

Op 12 mei 2017 promoveerde Lieke van Deinsen in Nijmegen. De handelseditie van haar proefschrift verscheen in 2017 onder de titel *Litteraire erflaters. Canonvorming in tijden van culturele crisis*. Een mooi moment om nog eens te wijzen op haar *Panpoëticon Batavum*, het kabinet in het Rijksmuseum, waar ook Petronella Moens is vertegenwoordigd. Zie: www.schrijverskabinet.nl.

PETRONELLA MOENS EN HAAR 'FASHIONING THE POLITICAL SELF'

Eén van de laatste afleveringen van *De Achttiende Eeuw*, nr 1 van de 47e jaargang (2015 – maar feitelijk later verscheen) had als thema 'Self-fashioning in the Eighteenth Century'. Edwina Hagen, gastredacteur van het themanummer, schreef zelf een goeddeels aan Petronella Moens gewijd essay onder de titel 'A Republic of Sensitive People. Fashioning the Political Self and the Emotional Identity of the Batavian Citizens in the *Female Friend of the Fatherland*, 1798-1799'. Hagen, die al eerder over Moens schreef, laat goed zien hoe moderne benaderingen van oudere literatuur hun hart kunnen ophalen aan Moens.

MOENS EN DE KOOPHANDEL

Gert-Jan Johannes en Inger Leemans, de auteurs van de nieuwe literatuurgeschiedenis van de Nederlandse literatuur in de achttiende eeuw, droegen aan *De Negentiende Eeuw* een artikel bij over de koophandel in de Nederlandse literatuur: "'Van den handel zou hij zingen". Nederlandse koophandelsgedichten 1770-1830'. In dat artikel, dat in zekere zin voortbouwt op Leemans' oratie, is een belangrijke rol weggelegd voor Petronella Moens.

BIBLIOGRAFISCHE GEGEVENS TEGEN HET VERGETEN

Peter Altena publiceerde in de *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, in nr 2 van jaargang 39 (2016) de brief die Petronella Moens in 1800 aan de Duitse bibliograaf Diederich Ulrich Heinemeyer schreef. De brief, waarin Moens een overzicht geeft van haar werk, is in het artikel 'De blinde dichteres en de 'donkere wolk van vergetenheid' in context geplaatst.

MOENS GEZONGEN

Korree van der Haven, neerlandicus te Gent, schreef een belangwekkend artikel in *Modern Language Review* 111 (2016) over het zingen in de achttiende eeuw: 'Singing the Nation: Imagined Collectivity and the Poetics of Identification in Dutch Political Songs (1780-1800)'. Daarin schenkt hij veel aandacht aan *Liederen voor het Vaderland* (1792) van Petronella Moens en Bernardus Bosch.

PRACHTIG KLEIN, (ONBEKEND ?) BOEKJE VAN PETRONELLA MOENS

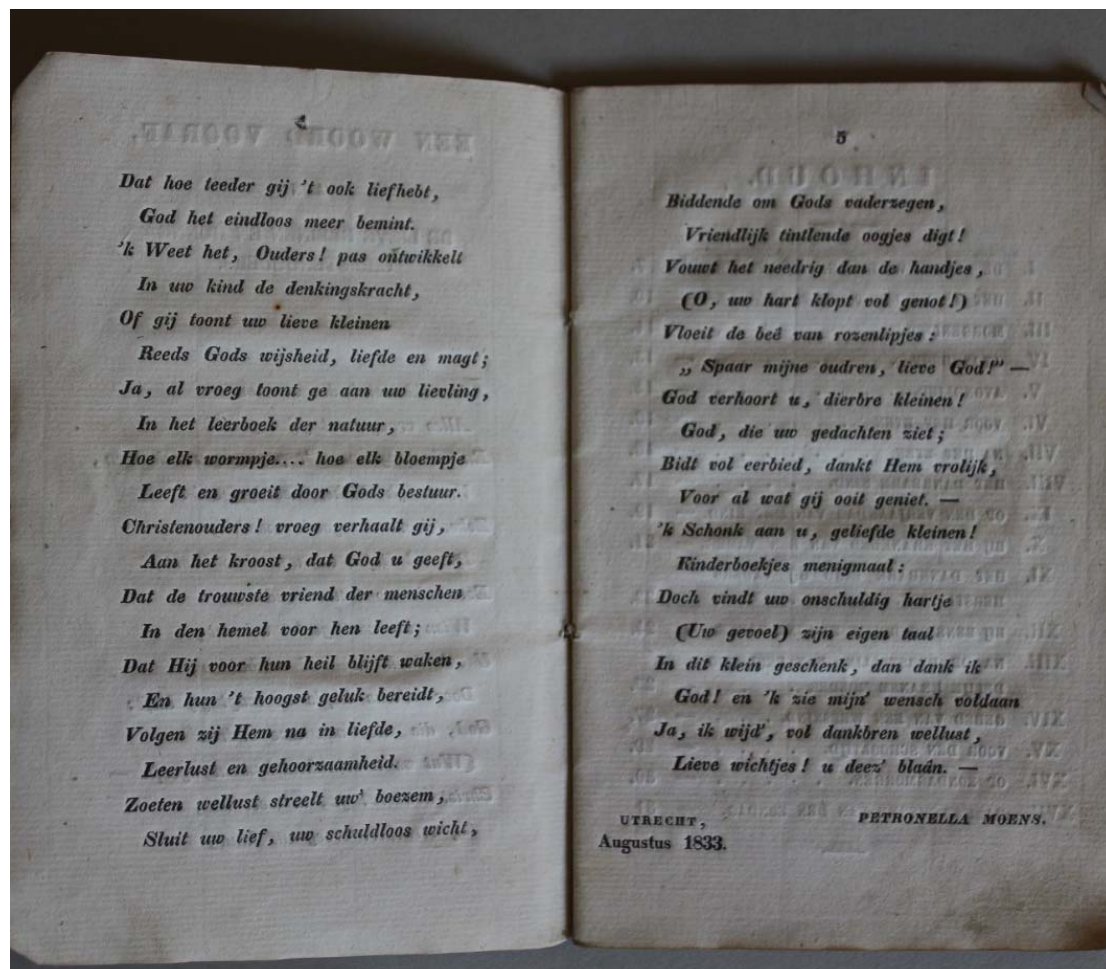
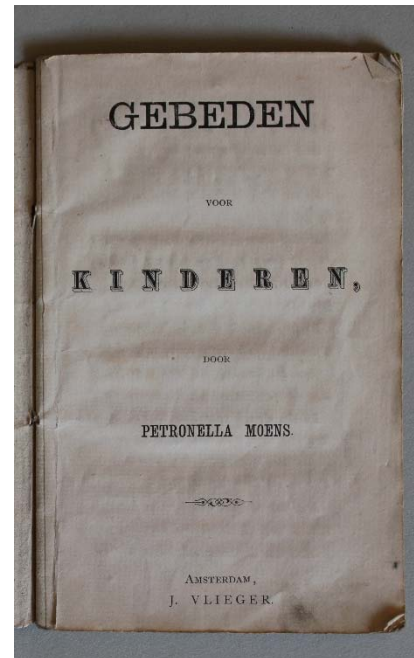
Bertrin Roukema mailde ons het volgende:

Beste mensen,
Uit een doos op de zolder van een oom van mijn vader in Friesland is een klein boekje (juweeltje) ontdekt.
Gebeden voor KINDEREN door Petronella Moens,
Gedrukt door J. Vlieger in Amsterdam, 30 bladzijden met een voorwoord van de schrijfster, Utrecht Augustus 1833.

In het boekje staat met potlood 1922 T.B. 13 jaar.
Het is waarschijnlijk geweest van Taeke Bouma (te Wommels, Friesland).
Dit is een neef van mijn vader: Jacob Roukema, geboren 24-5-1918 te Beers (Friesland).
Zijn moeder (mijn oma) heette Tietje Bouma, getrouwd met Albert Roukema.

Mijn vader heeft een doos met boeken van de zolder meegekregen van Sybolt en Wikje, woonachtig in Wommels. Dan zou Sybolt de vader van Taeke Bouma zijn....

Inmiddels is het boekje aangekocht door Ans Veltman, die het zal digitaliseren ten behoeve van DBNL.

1001 VROUWEN

Na het succes van Els Kloek met het project *1001 vrouwen* (boek + tentoonstelling + website) waarin ook Petronella Moens figureert, meldt de organisatie van *1001 vrouwen in de Rode Hoed* dat er een succesvolle benefietavond is gehouden op 19 september jl. Behalve het boek over 1001 vrouwen in de 20e eeuw volgt er op 3 oktober 2018 een tentoonstelling in het Amsterdam Museum.

PERKAMENT EN MOENS

Op vrijdag 16 juni 2017 schonk Perkamentus in een blog, getiteld 'Kozakkendag bracht 'De Verlossing'', aandacht aan de interessante aankoop van een pamflet, *Bij de verlossing van mijn dierbaar vaderland*. Het pamflet, dat dateert van 1813, komt ook voor in de Knuttel-collectie (nr 23584). Het bijzondere van het gekochte exemplaar was de omslag, die berichtte dat de uitgeefster F.D. Zimmermann alleen 'eigenhandig' ondertekende exemplaren 'voor echt erkend' werden.

LAS PETRONELLA MOENS MARY WOLLSTONECRAFT?

Onlangs, op 7 september 2018, verscheen de nieuwe vertaling van Mary Wollstonecrafts *Vindication* onder de titel *Pleidooi voor de rechten van de vrouw*. Renée Römken, directeur van Atria, vroeg zich bij de presentatie af of Petronella Moens de tekst van Wollstonecraft ooit gelezen had. Een interessante vraag, maar ook een slag in de lucht: aanwijzingen voor Moens' lectuur van Wollstonecraft leverde de spreker niet.

DBNL

DE TWAALF MAANDEN DES JAARS

Iets meer dan twaalf maanden wordt er al gewerkt aan de digitalisering van het omvangrijke werk *De twaalf maanden des jaars in dichterlijke bespiegelingen*, van Petronella Moens uit 1810. Het is uitgegeven door Wed. A. Loosjes Pzn. in Haarlem. De tekst in Gr. 8o bevat naast een voorwoord van VIII pagina's en 678 pagina's tekst, uitslaande platen in kopergravure van J. Cats [uit erfenis JB. Hemholdt]. Del. /J. de Wit Jz. Sculp. Met een voorplat van Visser Bender.

Hopelijk kunnen onderzoekers en belangstellenden t.z.t. de digitale versie op DBNL lezen en de gravures, zoals bovenstaande, bewonderen.

